

Krmíčková, Helena

Fratrum aliqualis est scissio : (Contra Iacobellum, contra Gallum)

In: Krmíčková, Helena. *Studie a texty k počátkům kalicha v Čechách*. 1. vyd. V Brně: Masarykova univerzita, 1997, pp. [16]-46

ISBN 8021015330

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/122830>

Access Date: 30. 11. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

FRATRUM ALIQUALIS EST SCISSION

(Contra Iacobellum, contra Gallum)

Eucharistické otázky a otazníky mají tendenci navozovat značně konfrontační ovzduší. Ne nadarmo přetvořil Gratian do podoby kánonu Augustinovu myšlenku, že první hereze má souvislost právě s eucharistií.¹ V Čechách již v posledních desetiletích 14. století ostře vystupovali odpůrci Milíčovi a Janovovi a psali na zdi chrámů své nejapnosti proti častému přijímání, posléze přistoupily spory remanenční, a tak nikterak neudivuje vzrušení a odpor, který vyvolala před polo-
vinou druhého desetiletí 15. století novinka přijímání pod obojí způsobou. Kroniky jsou na zprávy o těchto událostech spíše skoupé. Hojnost materiálu nám však přináší polemická literatura, která v té době vznikala — traktáty, universitní disputace, okružní listy, kázání, prameny od dob Sedlákových často studované.

Účastníkům polemik uklouzly o vzniku kalicha pouze dvě drobné zmínky. Jakoubek líčí v traktátku *Pius Iesus*² a v odpovědi na traktát Ondřeje z Brodu, kterou literatura občas krátce označuje jako *Responsio*,³ že se mu dostalo v této otázce Božího zjevení, *revelacio*. Na základě dalších Jakoubkových vysvětlení pak chápe novější literatura toto zjevení nikoliv nadpřirozeně, ale jako poznání, kterého nabyl při studiu.⁴ Mikuláš z Drážďan v *Apologii* proti rozhodnutí kostnického sněmu⁵ podává svědectví o poradách, které se v této věci vedly: „*longa et matura super hoc praehabita deliberatione cum magistris et aliis legem Christi diligentibus*“.

Veřejně vystoupil s požadavkem přijímání pod obojí způsobou Husův pomocník v evangeliu⁶ a po jeho odchodu z Prahy vůdčí osobnost husitské strany,

¹ De consecr. D. 2 c. 44, FRIEDBERG I, col. 1330.

² KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 80.

³ *Tractatus de communionem sub utraque specie adversus doctorem Andream de Broda* (inc. *Premissis positione scholastica*), HARDT von der, H.: *Magnum concilium III*, col. 566.

⁴ Zejména SEIBT, F.: *Die revelatio des Jacobellus von Mies über die Kelchkommunion*, Deutsches Archiv für Erforschung des Mittelalters 22, 1966, s. 618–624; a dále DE VOOGHT, P.: *Jacobellus*, s. 126, a KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 71–72, pozn. 3. Srv. ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 11–12, 142, pozn. 8. S De Vooghtovou a Kadlecovou interpretací polemizuje Cegna, naposledy in: NICOLAI DRESDENSIS *Expositio super Pater noster*, ed. J. NECHUTOVÁ — R. CEGNA, Wrocław — Varsovie — Cracovie — Gdaňsk — Łódź 1990, s. 69–71.

⁵ Vydána jako dílo Jakoubkovo, HARDT von der, H.: *Magnum concilium III*, col. 617.

⁶ Vzletným označením *in evangelio coadiutor* obdařil Jakoubka Angličan Richard Wyche v listu Husovi dne 8. září 1410 (otiskl NOVOTNÝ, V.: M. JANA HUSI *Korespondence a dokumenty*,

Jakoubek ze Stříbra.⁷ Nejdříve ve svých kázáních,⁸ posléze na oficiálním fóru při universitní disputaci, když vystoupil s kvestií *Quia heu in templis*.⁹ Jakoubek nezůstal ve své aktivitě osamocen; po jeho boku bojovali „dobří“ Němci, drážďanští mistři od Černé růže, nebo alespoň jeden z nich — Mikuláš, jehož horlivá utrakvistická aktivita je rovněž textově dosvědčena. Ostrá protireakce katolické strany přichází ve formě synodálního zákazu kalicha, k jehož intelektuálním původcům náležel, jak se domnívá J. Kadlec,¹⁰ učený pražský teolog Ondřej z Brodu.¹¹ Mezi Jakoubkem a Ondřejem se rozvinula rozsáhlá literární polemika,¹² z níž vzešla významná díla utrakvistická — *Pius Iesus a Responsio* — i protiutrakvistická — *Tractatus De sumptione venerabilis pretiosique corporis ac sanguinis Domini nostri Iesu Christi*¹³ a *Tractatus contra communionem calicis (De oboedientia)*.¹⁴

Rovněž Ondřej nezůstal osamocen, ještě v roce 1414 se zapojil do polemiky proti kalichu Brikcí ze Žatce¹⁵ (víme totiž, že zemřel před koncem roku 1414),

Praha 1920, č. 22, s. 78) a toto označení zpouzarizoval J. SEDLÁK, když nazval svůj soubor studií o Jakoubkovi *Husův pomocník v evangeliu*.

⁷ Literatura věnovaná Jakoubkovi je velmi četná a její přehled nově podává SPUNAR, P.: *Repertorium auctorum Bohemorum proventum idearum post Universitatem Pragensem conditam illustrans* I, Wratislaviae — Varsaviae — Cracoviae — Gedani — Lodziae 1985, s. 214, a naposledy E. PRAŽÁK v hesle *Jakoubek ze Stříbra*, in: *Lexikon české literatury. Osobnosti, díla, instituce* 2/I, Praha 1993, s. 443. Z nejdůležitějších prací uvedme alespoň zmíněné studie SEDLÁKOVY *Husův pomocník v evangeliu* I–IV, StT I, 1913–1914, s. 362–428, II, 1914–1915, s. 302–350, 446–477, III, [1919], s. 24 až 74; z četných textů BARTOŠOVÝCH: *Mistr Jakoubek ze Stříbra*, in: *Světcí a kacíři*, Praha 1949, s. 82–105 (přetisk studie *M. Jakoubek ze Stříbra, Husův spolubojovník a obnovitel kalicha*, Praha 1939); BORECKÝ, F.: *Mistr Jakoubek ze Stříbra*, Praha 1945; nejrozsáhlejší práci vytvořil DE VOOHT, P.: *Jacobellus*; poslední větší příspěvek věnoval Jakoubkovi RANSDORF, M.: *Kapitoly z geneze husitské ideologie*, Praha 1986, s. 125–194.

⁸ Za nejstarší Jakoubkovo dílo s utrakvistickými myšlenkami považuje literatura na základě důkazů F. M. BARTOŠE (*Počátky, Husitství*, s. 82–85) *Evangelijní postilu (Sermones reportati a Jacobello per circulum anni*, nevydána, BARTOŠ, F. M.: *Literární činnost M. Jakoubka ze Stříbra*, Praha 1925, č. 95, s. 62; SPUNAR, P.: *Repertorium*, č. 648, s. 239; srv. rovněž BARTOŠ, F. M.: *Dvě studie o husitských postilách*, Praha 1955, s. 12). Dílo bylo dříve (NEJEDLÝ, Z.: *Dějiny husitského zpěvu za válek husitských*, Praha 1913, s. 65–66) kladeno do let 1414–1415, Bartoš však prokázal, že rozložením svátků odpovídá rokům 1413–1414. O přijímání podobojí se Jakoubek začíná zmiňovat od počátku dubna 1414.

⁹ Nevydána, BARTOŠ, F. M.: *Literární činnost M. Jakoubka*, č. 33, s. 33–34; SPUNAR, P.: *Repertorium*, č. 567, s. 216–217.

¹⁰ KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 72.

¹¹ Ondřejův život a dílo zpracoval a jeho spisy edičně zpřístupnil KADLEC, J.: *Studien*.

¹² Podrobně vylíčil tuto fázi bojů o kalich KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 71–79, a *Studien*, s. 34–47.

¹³ Vydal KADLEC, J.: *Studien*, č. 6, s. 167–224.

¹⁴ Vydal KADLEC, J.: *Studien*, č. 9, s. 235–248.

¹⁵ V kvestii *Utrum venerabile sacramentum eukaristie*, nevydána, rkp. Knihovny pražské metropolitní kapituly D 109.2, f. 177v–179v. O Brikcího vystoupení SEDLÁK, J.: *Počátkové*, ČKD LIV, s. 711–713; BARTOŠ, F. M.: *Počátky, Husitství*, s. 89–90.

v následujícím roce se přidávají i videňští teologové Petr z Pulky¹⁶ a Mikuláš z Dinkelsbühlu,¹⁷ přičemž vystoupení mistra Petra z Pulky bylo podkladem pro přijetí zákazu kalicha na generálním sezení kostnického sněmu 15. června 1415.¹⁸ Kostnický zákaz utrakvistickou aktivitu v Čechách spíše ještě umocnil, když nemalou roli sehrála i smrt M. Jana Husa, který v kostnickém žaláři schválil utrakvismus rozvíjející se ve vlasti.

Ještě před kostnickým rozhodnutím se však ozval ostrý nesouhlas i ze strany husitské, dokonce přímo z místa, které mělo pro husitství zásadní význam. V Betlémě se sice začalo podle svědectví Vavřince z Březové¹⁹ podávat podobojí, ale záhy proti této novotě vystoupil betlémský kazatel a Husův spolupracovník a nástupce Havlík (Gallus).²⁰

Havlíkovo vystoupení proti kalichu bylo známo historikům ještě před objevnou prací Sedlákovou, nikoli však z literárních polemik, ale pouze na základě Husovy korespondence. Hus se ve svých listech z Kostnice na Havlíka několikrát obrátil²¹ a z jeho slov je cítit upřímný přátelský cit, který choval k svému bratrovi ze svatého Betléma. Proto nás překvapí Havlíkův jízlivý (jak bývá označován) komentář k Husovu listu z 19. ledna 1415, o němž podává zprávu Petr z Mladoňovic: „Ha, ha! Hussi již se papír nedostává!“²² Třebaže někteří historikové se chápou této příležitosti k diskreditaci Havlíka, Kaminsky²³ dokazuje, že toto místo je nutné chápat podle vysvětlení Palackého:²⁴ „Heu, heu! Husum jam charta deficit!“ Toto vysvětlení je pak podepřeno i Havlíkovou opozicí proti přijímání podobojí, kdy je prost veškerých jízlivostí i otevřených projevů nepřátelství.

¹⁶ O Petrově životě a činnosti píše a edici jeho traktátu *Confutatio Iacobi de Misa* zpřístupnil GIRGENSOHN, D.: *Peter von Pulkau*.

¹⁷ K osobě a dílu Mikuláše z Dinkelsbühlu srv. MADRE, A.: *Nikolaus von Dinkelsbühl*; DAME-RAU, R.: *Der Laienkelch*; též: *Texte zum Problem*.

¹⁸ Jednání na kostnickém sněmu nově zpracovávají GIRGENSOHN, D.: *Peter von Pulkau*, s. 148 až 153, a BRANDMÜLLER, W.: *Das Konzil von Konstanz 1414–1418*. Bd. I. *Bis zur Abreise Sigismunds nach Narbonne, Paderborn – München – Wien – Zürich* 1991, s. 360–370.

¹⁹ *Kronika husitská*, ed. J. GOLL, FRB V, Praha 1893, s. 330.

²⁰ O Havlíkově při samozřejmě nejdůkladněji pojednávají práce věnované kalichu, SEDLÁK, J.: *Počátkové*, ČKD LII, s. 705–708, LIV, s. 468–470, 708–711, a BARTOŠ, F. M.: *Počátky, Husitství*, s. 93–107; nově COOK, W. R.: *The Eucharist in Hussite Theology*, Archiv für Reformationsgeschichte 66, 1975, s. 25–27. Z prací věnovaných dějinám husitství nejlépe KAMINSKY, H.: *A History*, s. 128–135, 185, 187, pozn. 137, a nejnověji ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce II*, s. 275–276. Dále pak částečně i práce o Jakoubkovi, BORECKÝ, F.: *Mistr Jakoubek*, s. 25–27, 31, 70, pozn. 69, 75, s. 71, pozn. 90, a DE VOOGHT, P.: *Jacobellus*, s. 133, 164, pozn. 42.

²¹ M. JANA HUSI *Korespondence*, č. 132, s. 278, č. 141, s. 294–295, č. 155, s. 323, č. 164, s. 337.

²² Mag. PETRI DE MLADENOWIC *Relatio de Mag. Joannis Hus causa in Constantiensi concilio acta*. Pars secunda: De M. J. Hus Constantiae in carcerem conjecto, in: *Documenta*, s. 255.

²³ *A History*, s. 131, pozn. 116.

²⁴ *Documenta*, s. 255.

Havlík, který se dosud literárně neprojevoval,²⁵ vystoupil proti kalichu svým traktátem *Asserunt quidam*,²⁶ v němž polemizuje s utrakvistickým pojednáním, nazvaným podle incipitu *Magna cena*.

Žádný z dochovaných rukopisů *Magna cena*²⁷ neoznačuje původce tohoto díla a nemáme ani jiné soudobé zprávy o autorovi; Havlík užíval pro označení od-půrců neurčité zájmeno *quidam*. Jako první rozebíral Havlíkův traktát Sedlák, který patrně vycházel z toho, že 21. června 1415 poslal Hus Havlíkovi z Kostnice list,²⁸ aby nebránil přijímání podobojí a neútočil na Jakoubka. Svou pozornost tedy obrátil k Jakoubkovi a ze zmínek v *Asserunt quidam* a z fragmentu v ruko-pisu Mk 98, který měl k dispozici, se ve svém přesvědčení utvrdil. Bartoš původně vyslovil domněnku, že autorem je Mikuláš z Drážďan,²⁹ později se (tře-baže s výhradou) přiklonil k Jakoubkovi, když přiznal, že Jakoubkovo původství je značně pravděpodobné, i když není zcela nesporné.³⁰ Dále již literatura o jiných autorech než o Jakoubkovi neuvažuje.³¹

Srovnáváme-li *Magna cena* s dalšími Jakoubkovými pracemi, poznáváme jeho autorskou dílnu naprosto bezpečně. Téma laického kalicha závazného pro všechny lidi a nutnost přijímat svátostně a ne pouze duchovně jsou pro Jakoubka příznačné. Rovněž výběr autorit odpovídá těm, které známe z Jakoubkových spisů, a k nim přistupují ještě myšlenky převzaté z *Regulí* Matěje z Janova. Nej-více vzájemných souvislostí zjišťujeme mezi tímto dílem a rozsáhlou *Responsio* na traktát Ondřeje z Brodu, a dále s traktátem *Salvator noster*³² z doby po upá-lení Husově. Jakoubkovu autorství pak odpovídá i slovník díla společný s jeho ostatními utrakvistickými pracemi: *Cristus, Deus et homo, dum comodosse haberi potest, oportunitis loco et tempore, Summus medicus, allegando, truncando verba, iratus Paterfamilias, sub obtentu gratie* a další. Bartošova pravděpodobnost se nám mění v naprostou jistotu.

Jako forma díla je většinou v literatuře uvedeno kázání, *sermo*. Takto chápe dílo Sedlák, který ovšem neměl k dispozici plný text. Bartoš zpočátku uvažoval o universitním kázání, později však o traktátu, protože dílo „nemá na sobě pranic

²⁵ Z jeho činnosti se nám zachovala jen sbírka kázání pronesených v Betlémě v letech 1412 až 1413, srv. SPUNAR, P.: *Repertorium*, č. 1036, s. 369.

²⁶ SPUNAR, P.: *Repertorium*, č. 1037, s. 369.

²⁷ Rkp. Knihovny pražské metropolitní kapituly O 71, f. 43v–46v, fragment díla obsahuje rkp. mikulovské dietrichsteinské knihovny v Universitní knihovně v Brně Mk 98, f. 164r.

²⁸ M. JANA HUSI *Korespondence*, č. 141, s. 294–295.

²⁹ *Počátky*, ČNM 97, s. 43. Ve druhém vydání, otištěném v *Husitství a cizina*, tuto pasáž vypouští.

³⁰ *Literární činnost M. Jakoubka*, č. 37, s. 35.

³¹ Také v nejnovějším soupisu Jakoubkovy literární tvorby (in: SPUNAR, P.: *Repertorium*, č. 615, s. 231) je *Magna cena* uvedena v základní řadě, nikoliv mezi *dubii*.

³² Vydán B. RYBOU in: *Betlémské texty*, Praha 1951, s. 105–139, aparát na s. 209–218, 231 až 234.

z povahy kázání.³³ *Magna cena* skutečně nenaznačuje ani nejmenší známky vztahu kazatele k posluchači (čimž není míněno jen obligátní oslovování), není vlastně ani uvozena biblickým citátem, jak bývá běžným zvykem nejen Jakoubkovým, protože text ze 14. kapitoly Lukášova evangelia slouží autorovi k vyjádření vlastní myšlenky – příkazu svátostného přijímání podobojí – a k této myšlence (nikoliv k Lukášovu textu) se vrací a ji rozvíjí. Malý rozsah díla by sice kázání mohl odpovídat, ale ani traktát nemusí vždy dosahovat rozměrů mnohafoliového rukopisu a Jakoubek sám pro obdobně stručné dílo *Pius Iesus* užil označení *tractatulus*.³⁴

Velmi důležitým bodem je stanovit, kdy tyto polemiky v husitském táboře probíhaly. Ani *Magna cena*, ani traktát Havlíkův nám však nepodávají nejmenší náznak chronologického zařazení. Musíme tedy přihlídnout k dalšímu průběhu polemik. Proti Havlíkovi vystoupili na obranu Jakoubkovu Petr Payne a Mikuláš z Drážďan. Mikulášův spis *Contra Gallum* vznikl až po kostnickém zákazu kalicha ve druhé polovině roku 1415, protože autor se zde dle svého zvyku odvolává na *Apologii*, kterou napsal proti tomuto zákazu. Pro nás je tedy důležitější zařazení díla Petra Payna. Jak ukázal Bartoš,³⁵ Payne ve své replice *Quia nostri temporis homines* mluví o papežovi a o koncilu: „...*dominus suus papa... unacum concilio generali*.“³⁶ Jan XXIII. uprchl z Kostnice 20. března 1415, zpráva o jeho útěku se do Čech musela dostat nejpozději do poloviny dubna. Bartoš se navíc domnívá, že Payne odpověděl nejspíše v polovině února, protože v březnu již byla známa Havlíkova negativní reakce na zmíněný Husův list z 19. ledna 1415. *Asserunt quidam* a *Magna cena* vznikají před replikou Paynovou. Podle Bartoše pochází *Magna cena* ze sklonku roku 1414, kdybychom se přidrželi dubnového data vzniku Paynovy repliky (k betlémskému vystoupení Havlíkovu proti Husovi je nutné přistupovat s rezervou), mohli bychom uvažovat o počátku roku 1415.

V traktátku *Magna cena* Jakoubek rozvíjí své utrakvistické názory. Eucharistie pod svátostnými způsoby chleba a vína je lidem přikázána. Je lékem pro věřící duchovně nepevné, pokud nejsou ve stavu smrtelného hříchu, a měla by být přijímána duchovně a svátostně zároveň, jako byl i křest udělen duchovně a svátostně. Základním motivem je myšlenka z Janova evangelia 6,54 „*Nisi manducaveritis carnem Filii hominis et biberitis eius sanguinem, non habebitis vitam in vobis*.“ Toto biblické místo, oblíbené již Matějem z Janova, zní v Jakoubkových spisech velmi často a je populární i mezi ostatními utrakvisty. J. Nechutová je právem označila jako „*locus communis raného českého utrakvismu*“.³⁷ Janův

³³ *Počátky, Husitství*, s. 103, pozn. 71.

³⁴ *Srv. Responsio*, col. 416.

³⁵ *Literární činnost M. Petra Payna*, č. 1, in: BARTOŠ, F. M.: *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Příbrama, M. Petra Payna*, Praha 1928, s. 95–96; týž: *Počátky, Husitství*, s. 103.

³⁶ Viz níže s. 151.

³⁷ *K charakteru eucharistie v české reformaci*, SPFFBU B 18, 1971, s. 42.

citát je následně vykládán i některými církevními autoritami. Podobné zpracování vykazují i jiná Jakoubkova díla, zejména universitní kvestie *Quia heu in templis*, traktáty *Pius Iesus*, *Responsio* Ondřejovi z Brodu a *Salvator noster*.

Jakoubek zvolil impozantní vstup — příkaz daný kněžím i lidu, aby přistupovali k svátostné večeři, ustanovené Ježíšem, na vhodném místě a ve vhodné době, kdykoliv je to možné. Tato narážka na podobenství z Lukášova evangelia (14,16 až 24) a stanovení podmínek se v Jakoubkových dílech objevují často.³⁸ Označení eucharistie jako *magna cena* bylo patrně vybráno přímo pro tuto příležitost, i když se s ním u Jakoubka nesetkáváme poprvé — je užito i v kázání, které pronesl o druhé neděli po sv. Trojici roku 1413,³⁹ častěji se však užívá termín *cena Dominica*. Na distinkci v užívání *cena magna* a *cena Dominica* u církevních Otců poukázal ve své polemice Havlík — *cena Dominica* představuje eucharistii, *cena magna* je předobrazem nebeské blaženosti. Ale již roku 1403 přednesl M. Štěpán z Kolína proslulé kázání na stejný text z Lukášova evangelia, kde *cena magna* je večeře svátostná i večeře věčná,⁴⁰ a tak ani Jakoubek, ani ostatní utrakvisté od tohoto termínu přes Havlíkovu argumentaci neustoupili. Jakoubkovo tvrzení *est precepta* rovněž rezonuje v jeho dalších spisech, ale k tomuto problému se vrátíme níže.

Úvod je rozvinut myšlenkou eucharistie jako obecného léku věřícím, kteří žijí bez smrtelného hříchu. Tito jsou nemocní a ve smyslu Matoušova evangelia (9,12 až 13) potřebují lék Nejvyššího lékaře,⁴¹ protože na tomto světě jsou neustále vydáváni pokušením a hříchům. Vždyť i spravedlivý padá sedmkrát za den (Př. 24,16), a proto musí podle Ambrože neustále přijímat lék. Těmito myšlenkami Jakoubek volněji zpracoval text ze IV. knihy *Regulí* Matěje z Janova,⁴² který v podobě více závislé na Janovovi čteme také v jeho kvestii *Quia heu in templis*.⁴³ Při citování Ambrože se Jakoubek odvolává na Gratianův *Dekret*, ale zpracování nese i podobu, ve které se s tímto místem setkáváme u Janova.

Jádro spisu je věnováno svátostnému přijímání těla a krve Páně.⁴⁴ De Vooght⁴⁵ vyzdvihuje tento důležitý bod Jakoubkovy teologie — důslednost ve svátostném

³⁸ *Responsio*, col. 428, 433, 441, 446, 475, 514, 520, 521, 534, 538–539; *Quod non solum sacerdotes* (nevydáno, BARTOŠ, F. M.: *Literární činnost M. Jakoubka*, č. 36, s. 35; SPUNAR, P.: *Repertorium*, č. 605, s. 225–226), rkp. PUK V E 16, f. 112v.

³⁹ *Evangelijní postila*, rkp. PUK X G 11, f. 84v–87v.

⁴⁰ Srv. ODLOŽILÍK, O.: *M. Štěpán z Kolína*, Praha 1924, s. 19–20, 52, pozn. 58–60.

⁴¹ Srv. *Quia heu in templis*, rkp. PUK X H 10, f. 113r; *Responsio*, col. 440, 582.

⁴² MATHIAE DE JANOV dicti Magister Parisiensis *Regulae Veteris et Novi Testamenti*, vol. V. *De corpore Christi*, ed. V. KYBAL et O. ODLOŽILÍK, Praeae 1926, s. 56–57.

⁴³ Srv. níže s. 99–100.

⁴⁴ Pod pojmem svátostný zde vyjadřujeme přijímání duchovní a svátostné současně, nikoliv přijímání pouze svátostné, bez účasti duchovní složky, které je nejnižší formou přijímání, formou zavrženíhodnou, o níž se autoři rozepisují při charakteristice forem přijímání jen pro úplnost.

⁴⁵ *Jacobellus*, s. 127–128, s poukazem na nesprávné názory v naší starší literatuře.

chápaní eucharistie s akcentem na reálnou přítomnost Kristovu, bod, v němž se rozešel se stanoviskem Wyclifovým. Eucharistie prosazovaná pod obojí způsobou pak představovala hmotnou podobu této myšlenky.

Již Sedlák⁴⁶ v rozboru universitní kvěstie *Quia heu in templis* prokázal, že rozlišení duchovního a svátostného přijímání převzal Jakoubek od Matěje z Janova. A protože Sedlák v té době neměl k dispozici IV. a V. knihu *Regulí*, nejdůležitější Janovy spisy o eucharistii, vrátíme se k této otázce ještě v samostatné kapitole. Z Janova přejal Jakoubek i koinonické pojetí eucharistie, jak také dokázala J. Nechutová srovnáním myšlenek *Regulí* s Jakoubkovou *Responsio*,⁴⁷ a toto pojetí se v souvislosti s rozbohem Augustinovy nauky projevuje i v *Magna cena*.

Matěj z Janova však nebyl jediným zdrojem Jakoubkova svátostného pojetí eucharistie. S odkazem na Janovo evangelium (3,5) o znovuzrození z Ducha a na Augustinovo učení o křtu mučednictvím dospívá Jakoubek ke srovnání křtu a eucharistie. Obě tyto svátosti mohly být uděleny pouze duchovně, ale tak jako Kristus ustanovil křest svátostný, ustanovil i svátostnou eucharistii. Zde vychází z Alberta Velikého. Necituje ho sice přímo, ale v autoritách se dovolává Albertova svědectví o přijímání pod obojí způsobou a paralely svátostného křtu a svátostné eucharistie znějí v Albertově díle *De officio*, jak zde Jakoubek nazývá spis *De eucharistia*,⁴⁸ z něž často čerpá. Albert měl ostatně na Jakoubkovo učení značný vliv, jak dokazují jeho četné citace a jak náležitě akcentoval také P. De Vooght.⁴⁹

K vlastnímu rozvinutí eucharistické problematiky dochází, jak bylo zdůrazněno výše, pod zorným úhlem citátu z Janova evangelia „*Nisi manducaveritis*“. To je myšlenka, na níž Jakoubek staví, a biblický citát pouze doplňuje kolekcí autorit.⁵⁰ Volba autorit je sice omezena malým rozsahem díla, ale je vskutku reprezentativní, protože postihuje více než tisíciletou tradici kalicha v církvi od nejstaršího Cypriána až po moderního doktora Alberta Velikého. Nejdůležitější jsou citáty z Augustinova díla *In Joannis evangelium tractatus*, na nichž Jakoubek vysvětluje svou nauku o duchovním a svátostném přijímání. K ostatním autorům — k již zmíněným Cypriánovi a Albertovi a k Bernardovi a Remigiovi — podává jen stručné vysvětlení. Pouze u Jana z Damašku (kterého *Responsio* nečte, ale kte-

⁴⁶ *Počátkové*, ČKD LII, s. 497–498.

⁴⁷ *K charakteru*, s. 41–42.

⁴⁸ Přehled dochovaných názvů tohoto díla přinesl FAUSER, W.: *Die Werke des Albertus Magnus in ihrer handschriftlichen Überlieferung* I. *Die echten Werke*, Aschendorff 1982, s. 326–327.

⁴⁹ *Jacobellus*, s. 125, 130, 138–139.

⁵⁰ Shmutí autorit pro přijímání podobojí přináší jeho odůvodnění pražskou universitou v červnu 1417, které sestavil Jan Jesenic na podkladě materiálu sebraného Jakoubkem. Otiskl HARDT von der, H.: *Magnum concilium* III, col. 805–827. Srv. KEJŘ, J.: *Deklarace pražské university z 10. března 1417 o přijímání pod obojí a její historické pozadí*, SH 8, 1961, s. 133–156. Autority z *Magna cena* citují — až na malé výjimky — i *Responsio* a *Salvator noster*.

rého s obdobným komentářem přináší traktát *Quod non solum sacerdotes*⁵¹⁾ se zastavuje s obsáhlejšími shrnutími: přijímání podobojí je ustanoveno všem, podle Ježíšova příkazu mají toto všichni dodržovat a tento příkaz má být plněn až do dne posledního soudu.

Jak jsme již poznali, *Magna cena* pochází z linie Jakoubkových obhajob kalicha a je s ostatními díly příbuzná myšlenkově i jazykově. Pokusme se blíže postihnout vztah k některým z nich a stanovit vzájemnou posloupnost.

Určující je Jakoubkův komentář k Augustinovu výkladu vzpomínaného místa z Janova evangelia na s. 134 naší edice. Jakoubek poukazuje na to, že mnozí nepochopili Augustinova slova, vybrali si z nich jen to, co se týkalo přijímání duchovního, a přitom Augustin je chápal i svátostně, a to zejména ve vztahu k těm, kteří přijímají nehodně. Jakoubkovým zdrojem pro nauku o duchovním a svátostném přijímání byl sice Matěj z Janova, ale u Pařížského Mistra tuto výtku nenacházíme. Obrátme tedy pozornost k okolí Jakoubkovu. V táboře jeho odpůrců shledáváme popsany výklad Augustinových slov v traktátu Ondřeje z Brodu *De sumptione*: „*Ecce, non sicut sonant verba, sed spiritualiter ea exposuit beatus Augustinus.*“⁵² A tento traktát vznikl jako odpověď na Jakoubkův traktátek *Pius Iesus. Magna cena* zde reaguje na polemiku mezi Jakoubkem a Ondřejem a vznikla až po traktátu *Pius Iesus*.

Responsio je rovněž mladší než *Pius Iesus* a *Magna cena* vykazuje nejužší materiálovou příbuznost právě s tímto traktátem. Mohla z něj vycházet, ale také mohla být napsána v době, kdy Jakoubek své rozsáhlé dílo teprve zpracovával. V incipitu k *Responsio*⁵³ se sice zmiňuje o universitní kvestii (*positio scholastica*) a o traktátku se sbírkou autorit, který Kadlec určuje jako *Pius Iesus*,⁵⁴ ale tato díla mohl vzpomenout jen v souvislosti s polemikou s Ondřejem. Ostatní práce uvádět nemusel. Pokud by však *Magna cena* vznikla v době přípravných studií, nebylo by důvodu, aby autor nepřevzal do *Responsio* její argumentaci. Srovnáme-li však výklad výše zmíněného citátu v obou dílech,⁵⁵ vidíme sice příbuznost, ale *Responsio* nepřináší Jakoubkovo vysvětlení „*circa indigne accedentes*“, které je pro *Magna cena* podstatné. V tomto jde tedy *Magna cena* o něco dále. Při citování autorit bere *Magna cena* Remigia v širším znění než *Responsio*,⁵⁶ a právě zde Jakoubek ukazuje, že je nutné chápat eucharistii svátostně a ne pouze duchovně, což bylo důležitým bodem vzájemného sporu s Ondřejem. Příslušné rozšíření s vysvětlením ale čte o něco mladší traktát *Salvator noster*.⁵⁷ Bylo by

⁵¹ F. 117r.

⁵² KADLEC, J.: *Studien*, s. 170.

⁵³ Col. 416.

⁵⁴ *Literární polemika*, s. 77.

⁵⁵ Col. 418–437.

⁵⁶ *Magna cena*, s. 136; *Responsio*, col. 440.

⁵⁷ *Betlémské texty*, s. 112, 114.

tedy zvláštní, aby Jakoubek v *Responsio* vypustil již zveřejněné protiargumenty, o jejichž pádnosti byl přesvědčen a které by donutily *Doktora* opět se začervenat (jak měl ve zvyku poznamenávat).

V komentáři k Pseudo-Bernardovi *Responsio* uvádí, že „*Christus sacramentum... instituit sumendum secundum modum et formam duplicis speciei*“.⁵⁸ *Magna cena* ke stejnému místu říká, že „*sic fieri precepit*“⁵⁹ a *Salvator noster* obdobně „*in sumptione sic fieri precepit*“.⁶⁰ Tím se vlastně dostáváme k Božímu příkazu, který zdůraznil Jakoubek v první větě *Magna cena*. Abychom nedělali závěry z jediného komentáře k Pseudo-Bernardovi, povšimněme si blíže, zda Jakoubek chápal přijímání podobojí jako příkaz hned na počátku polemik. Zdálo by se, že ano, protože v souboru autorit, připojeném v některých rukopisech ke kvestii *Quia heu in templis*, čteme ke stejnému místu: „*sicud tradita est communio sacramentalis duplicis speciei in apostolis toti communitati ecclesie, sic est ei preceptum fieri et ex precepto observari*“,⁶¹ a v traktátu *Pius Iesus*: „*iste modus sub precepto Domini debet observari*“.⁶² Ve vlastní kvestii však klade pouze otázku, zda je nezbytné a dovolené přijímat podobojí a termín *necessarium* vysvětluje přes Janova podle Davida z Augšpurku: „*Necessarium vero est illud, quod homo tenetur facere, et si non facit, peccat et dampnum incurrit. Aut quod lex precipit vel ratio requirit, omnino esse faciendum*“.⁶³ V *Pius Iesus* se pak nejčastěji vyjadřuje o přijímání podobojí jako o *institucio a est ordinatum*.⁶⁴ Ondřej z Brodu se v polemice s Jakoubkem brání možnosti, že by se někdo odvážil slova z Janova evangelia 6,54 vykládat „*preceptive vel obligative*“ na přijímání pod způsobou vína.⁶⁵ A Jakoubek odpovídá, že on se odvažuje tvrdit: „*Cristus dixit praeceptive et obligative legem evangelicam de divinissima eucharistia utriusque speciei ad communitatem fidelium*“.⁶⁶ Tuto myšlenku dále rozvádí a resumuje do podoby známé z *Magna cena* i z dalších utrakvistických bojů, že přijímání podobojí je *preceptum* s omezením „*commode possunt habere*“.⁶⁷ Jinak zní v *Responsio* ještě hojně *instituire, constituere, mandare teneri*. *Magna cena* důsledně užívá *est precepta, debent intelligi preceptiva, sic fieri precepit, est institutum preceptum*. Dokladem toho, že otázka příkazu není akcentována v samotných počátcích pole-

⁵⁸ Col. 480–481.

⁵⁹ S. 136.

⁶⁰ *Betlémské texty*, s. 118.

⁶¹ Rukopis PUK V G 7, f. 20r.

⁶² KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 83.

⁶³ *Quia heu in templis*, rkp. PUK X H 10, f. 106v, srv. DAVID DE AUGUSTA: *De septem processibus religiosi statu*, in: *Pia et devota opuscula*, Augustae Vindellicorum 1596, s. 226.

⁶⁴ KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 80, 81.

⁶⁵ *Tractatus De sumptione*, KADLEC, J.: *Studien*, s. 172–173.

⁶⁶ *Responsio*, col. 439.

⁶⁷ *Tamtéž*, col. 441.

mik, ale až o něco později, je závěr mladšího traktátu *Salvator noster*: „*secundum ewangelicum preceptum fidelis communitas plebium debet sumere*“,⁶⁸ a protiutravistický traktát neznámého autora: „*Sed forte si diceres, tempore et loco opportunis debent sacramentaliter manducare et bibere. Ubi scias, si esset preceptum Christi manducare ejus carnem et bibere ejus sanguinem sacramentaliter...?*“⁶⁹ V této otázce postoupila *Magna cena* dále než *Responsio*. *Magna cena* tedy vznikla až po této odpovědi Jakoubkově na traktát Ondřejův. Není však komplikací onoho rozsáhlého díla, ale stejnou látku zpracovává do formulace, že je Božím příkazem, aby všichni lidé svátostně přijímali pod obojí způsobou.

Uvažujeme-li o tom, že oba význačné protibrodovské spisy — *Pius Iesus* a *Responsio* — jsou starší než *Magna cena*, dostáváme se do rozporu s tradičním modelem průběhu prvního roku literárních bojů o kalich. *Magna cena* vznikla na konci roku 1414 nebo spíše na počátku roku 1415, oba zmíněné spisy jsou kladeny do roku 1415. Přesnější určení se uvádí u *Responsio*; za nejstarší rukopis bývá považován pražský kapitulní kodex D 53, který je datován 4. srpna 1415; v díle však není žádná zmínka ani o Husově smrti, ani o kostnickém zákazu, proto se klade před 15. červen 1415. My však musíme posunout jejich vznik do roku 1414 a v tomto roce podle obecně rozšířeného názoru začínají literární spory o kalich až po Husově odchodu do Kostnice (11. října 1414), přesněji po zákazu kalicha svatolukášskou synodou o týden později. Do konce roku by pak zbyla doba příliš krátká na vytvoření několika tak závažných děl.

Na počátku našich dedukcí stálo chronologické zařazení repliky Petra Payna, a tak může zaznít námitka, že jsou postaveny na hliněných nohách. Udělejme si tedy na tomto místě menší chronologický exkurs.

Dochované rukopisy zkoumaných prací nám zde nepomohou, vznikaly sice v poměrně krátké době po vytvoření díla, ale i několik týdnů dokáže výrazně zkreslit skutečnost. Nemůžeme zde užít ani údaje z kronikářských či letopiseckých prací, protože jejich informace si odporují a v některých případech jsou zcela jasně vyvráceny historickými událostmi přesně datovatelnými, jako byl kostnický zákaz kalicha, smrt Husova, smrt Jeronýmova. Snad nejceněnější zprávu mezi těmito prameny nám podává *Husitská kronika* Vavřince z Březové, která zahajuje své líčení počátky přijímání pod obojí způsobou a klade je do roku 1414.⁷⁰ Teprve poté se zmiňuje o zahájení kostnického sněmu. *Staré letopisy české* však výslovně uvádějí, že Jakoubkova universitní disputace proběhla a podávání z kalicha započalo sice roku 1414, ale v době, kdy Hus seděl v tuhém

⁶⁸ *Betlémské texty*, s. 138.

⁶⁹ Otiskl HARDT von der, H.: *Magnum concilium III*, col. 392–415, pod jménem Ondřeje z Brodu. KADLEC (*Studien*, s. 82) ho však mezi Ondřejova díla nepočítá. Citované místo col. 401.

⁷⁰ S. 329–330.

vězení.⁷¹ Veršovaný letopis obsažený v některých rukopisech tohoto díla, jenž byl Palackým nazván *Počátkové husitství v Čechách*, zmiňuje rok 1415.⁷² *Chronicon breve regni Bohemiae* pak udává dokonce rok 1416, tentýž rok, kdy se konal kostnický sněm, kde byl upálen Jan Hus a hned po něm Jeroným. A kalich byl zaveden proti nařízení kostnického sněmu.⁷³ V těchto pasážích z *Chronicon breve* vycházející *Chronicon Universitatis Pragensis*⁷⁴ sice již má rok Husovy smrti správně, ale počátky utrakvismu rovněž zařazuje k roku 1416, kdy mučednický zemřel mistr Jeroným.⁷⁵

Starší literatura se klonila k dřívějšímu počátku utrakvismu, než jak se soudí dnes. F. Palacký zařazuje podávání pod obojí způsobou do měsíce září 1414, tedy před odchod Husův. Opírá se přitom o tzv. *Depositiones testium* a Husovy odpovědi na ně, které otiskl v *Documentech*.⁷⁶ Sedlák pak uvažuje o počátcích utrakvismu na konci roku 1413 nebo na počátku roku 1414⁷⁷ a o utrakvistické praxi v dubnu roku 1414,⁷⁸ ovšem v souvislosti s chybným zařazením kwestie *Utrum probari potest demonstracione*,⁷⁹ konání Jakoubkovy universitní disputace klade na květen nebo začátek června roku 1414.⁸⁰ Jeho názor odmítl V. Novotný, který byl přesvědčen o nepochybnosti Rokycanova svědectví, že Hus vyjádřil přání neurychlovat utrakvismus, poněvadž řekl Jakoubkovi: „*Milý Kubo, nekvap tím! Kdyžť se, dáli bůh, vrátím, chciť věrně pomoci toho*“.⁸¹ Takto prý chtěl zdržet

⁷¹ *Starí letopisové čeští od roku 1378 do 1527, čili pokračování v kronikách Pribíka Pulkavy a Beneše z Hořovic, z rukopisů starých vydané*, ed. F. PALACKÝ, *Scriptores rerum Bohemicarum* III, Pragae 1829, s. 20.

⁷² Vydán naposledy F. SVEJKOVSKÝM: *Veršované skladby doby husitské*, Praha 1963, s. 158 až 159. J. Th. MÜLLER (*Magister Nikolaus von Dresden, Zeitschrift für Brüdergeschichte* 9, 1915, s. 80) se snažil o opravu datace na rok 1413.

⁷³ S. 464. Obě starší vydání *Chronicon breve* (označená jako *Anonymus continuator Pulkavae ab anno 1310 usque ad annum 1432*, resp. *Anonymi Brevis compilatio chronologica ab anno 1310 usque ad annum 1432*) kladou tyto události do roku 1415, in: *Monumenta historica Boemiae nusquam antehac edita*, ed. G. DOBNER, IV, Pragae 1779, s. 135, VI, Pragae 1785, s. 489.

⁷⁴ K otázce pramenů *Chronicon Universitatis Pragensis* srv. naposledy ČORNEJ, P.: *Tzv. kronika univerzity pražské a její místo v husitské historiografii*, AUC–HUCP XXIII/1, 1983, s. 7–25, k našemu období s. 19–22.

⁷⁵ *Tak zvaná Kronika University pražské*, ed. J. GOLL, *FRB* V, Praha 1893, s. 580. Stranou jsme ponechali již na první pohled nespolehlivé údaje o počátcích kalicha v pramenech mimočeské provenience – *Cronica Austriae* Tomáše Ebendorfera a Ragusiův traktát *De ecclesia catholica contra Bohemos*.

⁷⁶ *Dějiny* III, s. 102, VI, s. 303, pozn. 283; srv. *Depositiones testium contra M. J. Hus anno 1414*, in: *Documenta*, s. 178.

⁷⁷ *Počátkové*, ČKD LII, s. 102.

⁷⁸ *M. Jan Hus*, Praha 1915, s. 301.

⁷⁹ *Počátkové*, tamtéž. Této kwestie si povšimneme ještě níže ve výkladu o Havlíkovi.

⁸⁰ *M. Jan Hus*, s. 303.

⁸¹ GOLL, J.: *Rokycanova Postilla*, ČMKČ 53, 1879, s. 65. Poprvé v literatuře o kalichu na tento Rokycanův výrok upozornil DVORSKÝ, F.: *Počátky*, s. 6.

Jakoubka od toho, aby zahájil teoretické zdůvodnění nové praxe universitní disputací. A utrakvistickou praxi připouští stejně jako Palacký v září roku 1414.⁸²

Na uvedeném Rokycanově výroku založil svou teorii počátků kalicha F. M. Bartoš. Vyšel z toho, že Husovu výstrahu Jakoubkovi lze vztahovat jediné k chystané Jakoubkově universitní disputaci. Na základě informace ze *Starých letopisů českých* pak podávání z kalicha začalo až po této disputaci. Proto odmítá prameny, které by připouštěly praktický utrakvismus ještě za Husova pobytu ve vlasti,⁸³ a naopak bez jakékoliv pramenné opory fabuluje, že Jakoubek zahájil svou utrakvistickou aktivitu brzy po Husově odchodu z Čech, když jeho rozhodnutí uspíšil zákaz kalicha, k němuž podle Bartoše došlo na svatolukášské synodě, jež se konala týden po Husově odjezdu. (O jejím konání však dochované prameny mlčí.⁸⁴) Do necelého měsíce po tomto odjezdu již bylo přijímání podobojí v plném proudu,⁸⁵ když v neděli po disputaci začal v Praze s podáváním z kalicha.⁸⁶ V mladších pracích pak Bartoš domýšlí své myšlenky dále. Nejdříve do té podoby, že disputace Jakoubkova se odehrála v prvních listopadových dnech roku 1414 a první podávání z kalicha v neděli po disputaci,⁸⁷ posléze s upřesněním data oné neděle po disputaci — byl to nejspíše 28. říjen.⁸⁸

Bartošova teorie záhy zobecněla,⁸⁹ přičemž k její známosti mimo české prostředí přispělo také jeho zpracování této materie v úvodu k vydání kolekce dokumentů s českou problematikou ve Finkeho edici dokumentů kostnického sněmu.⁹⁰ I Girgensohn ji považuje za pravděpodobnější než názor Novotného o záříjovém počátku praktického utrakvismu⁹¹ a Kaminsky ji upřednostňuje před Sédlákem pro větší kritickou analýzu pramenů.⁹² Značnou rezervovanost vůči Bartošovým výkladům projevil F. Šmahel, který připustil podávání podobojí již před Huso-

⁸² M. Jan Hus, I/2, s. 352.

⁸³ Neuvažuje ani o tom, že Hus se mohl radit se svými pražskými přáteli již v dubnu 1414, kdy o dni Svátostí tajně navštívil Prahu (údaj zachycený v rukopisu PUK X H 17 uveřejnil HÖFLER, K: *Chronica Boemie*, in: *Geschichtschreiber* II, s. 64; srv. naposledy ŠMAHEL, F.: *Husitská revoluce* II, s. 271, 347, pozn. 210).

⁸⁴ Srv. HLEDÍKOVÁ, Z.: *Synody v pražské diecézi v letech 1349—1419*, ČsČH 18, 1970, s. 117 až 146. Existence této synody vyloučena není, ale rozhodně nelze stanovit její náplň.

⁸⁵ *Počátky, Husitsví*, s. 86—88.

⁸⁶ *Tamtéž*, s. 59.

⁸⁷ *O kalich*. Obrázky z dob staletého zápasu, Praha 1939, s. 3, 6.

⁸⁸ *Čechy v době Husově*, s. 398.

⁸⁹ Práce uvažující o dřívějších počátcích kalicha vycházejí většinou z nesprávných chronologických předpokladů Sedlákových.

⁹⁰ *Acta concilii Constanciensis*. Vierter (Schluss-) Band, hg. von H. FINKE in Verbindung mit J. HOLLNSTEINER und H. HEIMPEL, IV. Abschnitt. *Kleinere Aktengruppen*. Einleitung. A. Das Konzil, Hus und Böhmen, Münster i. W. 1928, s. 497.

⁹¹ *Peter von Pulkau*, s. 128.

⁹² *A History*, s. 127, pozn. 103.

vým odchodem,⁹³ Rokycanovu svědectví nepřikládá takovou váhu jako předchozí literatura⁹⁴ a upozorňuje na absenci zpráv o říjnové synodě roku 1414.⁹⁵

Podívejme se nyní podrobněji na Bartošův hlavní pramen, jímž je část Rokycanova kázání na úterý velikonoční. Toto kázání obsahuje jeho staročeské postila, která je sice již od konce dvacátých let našeho století k dispozici v edici Šimkově,⁹⁶ kterou však Bartoš rozebíral jen na základě úryvku obsaženého ve studii Gollově⁹⁷ a k úplnému znění nepřihlédl ani ve 2. vydání svých *Počátků*. Takto tedy zní ona opora říjnových počátků utrakvismu:

Postilla Jana Rokycany I, s. 692–693:

Druzí říkají: „*Kěž mistr Hus rozdával?*“ (Zajisté, by ť byl se vrátil z Konstancí, že ť by byl dával!) Neb to vím zajisté, že ť jest byl řekl mistru Jakúbkovi dobré paměti: „*Milý Kubo, nekvap tím, když ť se bóhdá vrátím, chci ť (toho) věrně pomoci!*“ A potom, když tam v Konstanci seděl (v žaláři) a již zde rozdávali a kněz Havel nějaký [protivník] protivil se tomu, a on, mistr Jan Hus, z žaláře jemu psal, aby se tomu neprotivil. A to mi jest dobře svědomo [a] před milým Bohem, (že) jinak není! A tam, když ten zbor Konstanský potupil rozdávání pod obojí zpuosobú, on řekl, sedě v žaláři: „*Ej, svatý Pavle, již ť jest tento zbor potupil rozdávání pod obojí zpuosobú, kteréžo naučení vydal jsi k Korintuom řka: »Já zajisté vzal jsem ode Pána, což jsem vydal vám!« Již ť jsú to potupili a za kačířství odsúdili.*“

Rokycanovy znalosti o době počátků kalicha nejsou nikterak oslňující. Havlík mu nebyl vůbec povědomý a ví o něm jen díky Husovu listu, protože tento list byl — patrně jako výraz souhlasu kostnického mučedníka s kalichem — v Praze pietně chován.⁹⁸ *Kněz Havel nějaký* však byl ve své době díky spojení s Husem a s Betlémem známou a patrně také oblíbenou osobností, jak o tom svědčí lidový popěvek, který ještě roku 1432 zachytila anonymní invektiva proti husitům.⁹⁹ Ro-

⁹³ *Husitská revoluce* II, s. 85.

⁹⁴ Tamtéž, s. 85, 275.

⁹⁵ Tamtéž, s. 349, pozn. 221.

⁹⁶ *Postilla Jana Rokycany*, vyd. F. ŠIMEK, Praha 1928.

⁹⁷ Celou relevantní pasáž přinesla již na počátku našeho století práce H. HRUBÉHO: *České postilly*. Studie literárně a kulturně historická, Praha 1901, s. 125, z níž cituje DVORSKÝ, F.: *Počátky*, s. 6, Bartoš ji však pominul.

⁹⁸ Svědectví o tom podává anonymní pamětník: PETRI ZATECENSIS, Orphanorum sectae presbyteri, *Liber diurnus de gestis Bohemorum in concilio Basileensi*, ed. F. PALACKÝ, in: *Monumenta conciliorum generalium seculi decimi quinti. Concilium Basileense* I, Vindobonae 1857, s. 345.

⁹⁹ *Anonymi invectiva contra Husitas*, ed. K. HÖFLER in: *Geschichtschreiber* I, s. 623:

Item dictum Havlík, quondam in Bethleem ipsi Hus in evangelio, seu predicationis officio collaborantem, quem in sua cantilena dicti Hus sequaces supra alios magnificabant et beatificabant, ac de eo canebant: „*Havlík náměstek Tvojoj,*

ten nám káže pokoj,

bychom se mílovali,

druh druhu věrně přieli

v lásce a upříemnosti.“

K dataci srv. PEKAŘ, J.: *Žížka* II, s. 83, s. 236, pozn. 3 ke s. 83.

kycana zná zprostředkovaně Husovo napomenutí Jakoubkovi, ale již neví (nebo nechce vědět?) o jiném Jakoubkově svědectví Husova vyznání kalicha. Toto svědectví čteme v Jakoubkově traktátu *Omnibus Cristi fidelibus* (s incipitem *Plures tractatuli pullulant*),¹⁰⁰ který vznikl jako odpověď na Ondřejův traktát *De oboedientia*, a Jakoubek zde reaguje na protivníkův výpad,¹⁰¹ že Hus učil pouze přijímání pod jednou způsobou. Jakoubek líčí, jak Hus na sklonku života opravil svůj názor a několikrát se vyslovil pro utrakvismus. O napomenutí, které známe od Rokycany, však mlčí.¹⁰² Rokycanova postila je z našeho hlediska pramenem poměrně pozdním; literatura ji shodně zařazuje nejdříve až na sklonek padesátých let 15. století.¹⁰³ Hodnověrnost našeho informátora pak oslabuje i jím dosvědčovaný utrakvismus Matěje z Janova.

Kronikářské zprávy a postila Rokycanova však nejsou jedinými prameny, které nám mohou přiblížit chronologii počátků utrakvismu. Stranou ponecháme výše zmíněné tzv. *Depositiones testium* a Husovy odpovědi na ně, protože už Sedlák¹⁰⁴ poukázal na to, že klatba, již bylo stiženo několik pražských kněží, nemusí souviset s přijímáním podobojí. Palackého edice *Document* však přináší jiné závažné svědectví — žalobu na Husa, kterou Michael de Causis podal papeži. Jejím prvním článkem je obvinění, že Hus učil a veřejně kázal o podávání podobojí laikům a jeho žáci v Praze již vysluhují z kalicha.¹⁰⁵ Před vlastními články stojí údaj důležitý pro časové zařazení — o Husovi se říká „*cum incarceratus noviter fuit*“.¹⁰⁶ K jeho uvěznění došlo 28. listopadu, dokument byl předán v listopadu nebo počátkem prosince.¹⁰⁷ V. Novotný však shledává v obžalobě dvě vrstvy, přičemž první část mohla být šířena již počátkem listopadu.¹⁰⁸ Bartoš ale tyto skutečnosti ponechává bez komentáře.¹⁰⁹

Dalším naším zdrojem informací jsou inkviziční protokoly s německými husi-

¹⁰⁰ Nevydán, SPUNAR, P.: *Repertorium*, č. 685a, s. 371. Tento traktát byl dlouho považován za ztracený, teprve nedávno nezávisle na sobě objevili jeho text v rukopisu Národní knihovny ve Varšavě II–3320, f. 1r–33r, CEGNA, R.: *Początki utrakwizmu w Czechach w latach 1412–1415*. (W związku z odnalezieniem dzieła „Plures tractatuli pullulant... Omnibus Christi fidelibus“ Jakoubka ze Střibra), *Przegląd historyczny* 69, 1978, s. 106–114, a KADLEC, J.: *Literární polemika*, s. 78–79.

¹⁰¹ *De oboedientia*, KADLEC, J.: *Studien*, s. 245–246.

¹⁰² CEGNA, R.: *Początki*, s. 112–113.

¹⁰³ Srv. BARTOŠ, F. M.: *Literární činnost M. Jana Rokycany*, č. 45, s. 48–49, in: *Literární činnost M. Jana Rokycany, M. Jana Přebřama, M. Petra Payna*; ŠIMEK, F.: *Postilla I*, s. X–XIV.

¹⁰⁴ *Počátkové*, ČKD LII, s. 98–99.

¹⁰⁵ *Primi articuli contra M. J. Hus per Michaellem de Causis praesentati Joanni pp. XXIII.*, in: *Documenta*, s. 194.

¹⁰⁶ Tamtéž.

¹⁰⁷ PALACKÝ, F. in: *Documenta*, s. 194. SEDLÁK (*Proces Kostnický*, StT II/1, 1914–1915, s. 1) uvažoval o době brzy po Husově uvěznění, BRANDMÜLLER (*Das Konzil*, s. 361) pak nejpozději po uvěznění.

¹⁰⁸ *M. Jan Hus I/2*, s. 371, pozn. 3.

¹⁰⁹ Srv. *Počátky, Husitství*, s. 86–87, pozn. 12.

ty. Třebaže jde o prameny *sui generis*, v nichž jsou leckdy skutečné názory vyšetřovaných zkrsleny,¹¹⁰ mnohé z nich mají pro počátky kalicha značný význam. K již dříve známým a pro dějiny drážďanské teorie využívaným protokolům přibyly na počátku šedesátých let našeho století další nálezy, kterými byl doplněn dosud fragmentární materiál k procesu Jana Drändorfa a Petra Turnaua a kterými byly nově zjištěny dokumenty z procesu Drändorfova služebníka Martina Borcharda.¹¹¹ Drändorf i Turnau byli několikrát tázáni také na přijímání z kalicha. Drändorf byl provozovatelem několikaleté utrakvistické praxe,¹¹² a tak má pro nás větší cenu svědectví Turnauovo, který na delší dobu opustil Čechy na konci roku 1414. Přesněji „*circa principium concilii Constanciensis*“.¹¹³ Do Prahy se sice roku 1422 na několik týdnů vrátil,¹¹⁴ ale roku 1425 při výslechu doznal, že pod obojí přijímal v Praze asi před deseti lety.¹¹⁵ (Třebaže předchozího dne prohlásil, že přijímal „*sub una specie tantum*“.¹¹⁶) Přímý svědek Turnau i jeho vyšetřovatelé nám tedy dosvědčují, že již před zajižením sněmu (t.j. před 5. listopadem) se v Praze podávalo z kalicha. Bartoš samozřejmě na začátku dvacátých, respektive třicátých let tyto prameny neznal,¹¹⁷ potvrdily by však jeho teorii počátků praktického utrakvismu o neděli 28. října spíše než žaloba Michaela de Causis, která (když pomíneme chronologii Novotného) předpokládá rychlého posla, jenž nejlépe ihned po prvním vysluhování z kalicha zamíří se zprávou k Bodamskému jezeru, ale o němž se opět žádný pramen nezmiňuje. My si jen můžeme položit otázku, zda ono *noviter* znamená tak krátké období, kterým je týden, a proč Turnau neprohlásil podobně jako o svém odchodu z Prahy také o svém přijímání krve Páně „*circa principium calicis*“, pokud by kalich byl tak žhavou novinkou.

¹¹⁰ Rozbor tohoto typu pramenů podává GRUNDMANN, H.: *Ketzerverhöre des Spätmittelalters als quellenkritisches Problem*, in: GRUNDMANN, H.: *Ausgewählte Aufsätze I. Religiöse Bewegungen*, Stuttgart 1976, s. 364–416.

¹¹¹ Zanedlouho následovalo jejich vydání: *Drei Inquisitions-Verfahren aus dem Jahre 1425*. Akten der Prozesse gegen die deutschen Hussiten Johannes Drändorf und Peter Turnau sowie gegen Drändorfs Diener Martin Borchard. Herausgegeben und erläutert von H. HEIMPEL, Göttingen 1969. K rozboru procesů srv. SELGE, K. V.: *Heidelberger Ketzerprocesse in der Frühzeit der hussitischen Revolution*, ZKG 82, 1971, s. 167–202.

¹¹² V Čechách působil v letech 1412–1424, srv. *Drei Inquisitions-Verfahren*, s. 26–27, kde Heimpel uvádí odkazy na příslušné výpovědi.

¹¹³ *Drei Inquisitions-Verfahren*, T 135, s. 126.

¹¹⁴ T 16, s. 109.

¹¹⁵ T 134, s. 126; rovněž jeho vyšetřovatelé uvádějí o přijímání podobojí v Čechách „*noviter ante concilium Constanciense primo inchoatus fuit*“ (T 110, s. 121).

¹¹⁶ T 63, s. 114.

¹¹⁷ Naše odborná veřejnost s nimi byla seznámena roku 1967 na Symposiu Pragense II. Srv. MACEK, J. (rec.): *Drei Inquisitions-Verfahren aus dem Jahre 1425*. Akten der Prozesse gegen die deutschen Hussiten Johannes Drändorf und Peter Turnau sowie gegen Drändorfs Diener Martin Borchard. Herausgegeben und erläutert v. H. HEIMPEL, Göttingen 1969, Veröffentlichungen des Max-Planck-Institut für Geschichte 24, in: ČSČH 17, 1969, s. 581.

Říjnovým počátkům utrakvismu však odporuje další pramen, a tím je traktát *De purgatorio* Mikuláše z Drážďan. Jeho editor R. Cegna poukázal na skutečnost, že Mikuláš mluvil o přípravách pudy pro podávání z kalicha ještě před odchodem Husovým do Kostnice — „*ad necessaria tractanda, scilicet ad comunicandum populum sub utraque specie*“.¹¹⁸ Naše závěry vycházely z určení posloupnosti některých Jakoubkových raně utrakvistických děl, kdy jsme stanovili, že *Responsio* vznikla již roku 1414. A v tomto se opět mohou opřít o výsledky bádání R. Cegni. V hnězdenské kapitulní knihovně totiž objevil rukopis, který obsahuje text *Responsio* a který pochází z roku 1414.¹¹⁹ V těchto souvislostech tedy Cegna rovněž klade vznik universitní kvestie, *Pius Iesus* a *Responsio* do roku 1414; jinak je ovšem zastáncem počátků utrakvismu v Praze, spojeného s osobou Mikuláše z Drážďan, již roku 1412, jak ještě ukážeme níže.

Za těchto okolností pak ztrácí Jakoubkova *Evangelijní postila* z let 1413 — 1414 své postavení jediného díla, svědčícího o počátcích utrakvismu v první polovině roku 1414, protože v její těsné časové blízkosti vzniká ještě před polovinou téhož roku i kvestie *Quia heu in templis*. Rovněž utrakvistická tvorba Mikuláše z Drážďan se pak může začít rozvíjet dříve než před říjnem či listopadem roku 1414.

Vraťme se však k traktátku *Magna cena* a podívejme se na situaci, kterou vyvolal. Ve chvíli, kdy Jakoubek prezentuje kalich jako Boží příkaz, postavil se proti němu Havlík. Neznáme jiné protiutrakvistické vystoupení Husova nástupce¹²⁰ než právě traktát *Asserunt quidam*, který je namířen proti Jakoubkovým tvrzením v *Magna cena*. Havlík vlastně není „čistý“ protiutrakvista; než pozvedl svůj hlas, byl po určitou dobu blízkým pozorovatelem utrakvistické teorie i praxe. Ve svém traktátu nejprve polemizuje s Jakoubkovým názorem, že svátostné přijímání těla a krve Páně je Božím příkazem. V jeho argumentech však nejde ani tak o přijímání podobojí, jako spíše o eucharistii vůbec a přijímání duchovní a svátostné. Křesťan má svobodu přijímat, ne příkaz, což dokazují citace z Augustina, Gorrana, Ambrože a Řehoře Velikého. K této otázce se vrátil ještě jednou, když ukázal na známém Augustinově srovnání Zachea a setníka, že není nutno přijímat svátostně, ani když má pro to člověk vhodnou příležitost. Stejně tak odmítá Jakoubkův názor, že by eucharistie byla obecným lékem pro křesťany bez smrtelného hříchu, ale duchovně nemocné a slabé. Důležitější než eucharistie je mu pokorné srdce. Zde se opírá hlavně o biblický text. Třetí Havlíkova námitka směřuje k Jakoubkově paralele duchovního a svátostného křtu a přijímání.

¹¹⁸ NICOLA DELLA ROSA NERA DETTO DA DRESDA: *De reliquiis et de veneratione sanctorum — De purgatorio*, ed. R. CEGNA, Wrocław — Varsovie — Cracovie — Gdaňsk 1977, s. 117–119, k tomu Cegnova poznámka 226, s. 146–147; srv. též *Początki*, s. 106.

¹¹⁹ *Początki*, s. 106.

¹²⁰ Z repliky Paynovy (s. 151, 164) však můžeme usoudit, že Havlík oponoval kalichu i ústně. O dalších písemných polemikách proti kalichu přepisovaných Havlíkovi se zmíníme níže.

Hlavní oporou je zde pro něj Augustin. Formy přijímání se Havlík dotýká až v polemice s autoritami, jež Jakoubek uvádí ve své argumentaci pro utrakvismus.

Havlík pracoval – vedle *Pisma* – zejména s Gratianovým *Dekretem*. Samostatné odkazy na *Dekret* neužíval příliš hojně, většinou uvedl současně autora i dílo, z něž je příslušný kánon *Dekretu* vzat, ale vlastní text, jak zjišťujeme srovnáním, je opsán z Gratiana. Navíc za text kánonu vydával i Gratianovo *dictum*. Výjimkou v tomto směru je citát z Jeronýmova výkladu *Epištoly Efezanům*, který je uveden i jako citát z Gratiana. Havlíkův text nese stopy jeho vlastní úpravy, když vypustil pasáže o krvi Páně, ale má i jiné odlišnosti od Jeronýma a Gratiana. Čtení, které by bylo nejbližší Havlíkovu, nalézáme ve čtvrté knize Lombardových *Sentencií*. Za zmínku stojí, že ztotožňoval anglosaského biskupa Augustina s Aureliem Augustinem, což převzali v polemice s Havlíkem i Petr Payne a Mikuláš z Drážďan, ale třeba Hus tyto dvě osoby rozlišoval. S *Dekretem* nepracoval Havlík jako právník, nikdy nešel k jeho hlubšímu studiu, neuváděl glosy ke Gratianovi, jak to činil právnicky vzdělaný Mikuláš. Sloužil mu, jak bylo tehdy běžné, jako sbírka autorit. Ve výběru citátů nebyl závislý na nějaké předloze; v době počátečních bojů o kalich nebylo ostatně mnoho prací, o které by se mohl opřít. S některými autoritami, které zde čte poprvé Havlík (Jan Zlatoústý, Jeroným, některé citáty z Augustina), se setkáváme v pozdějších protiutrakvistických polemikách jiných autorů. William R. Cook se domnívá, že ve vystoupení uherských doktorů proti kalichu v Kutné Hoře roku 1420 znějí podobné argumenty, jaké známe od Havlíka, protože Petr Payne v obou případech použil stejné protiargumenty.¹²¹ *Scriptum doctorum Regis Ungarie de Montibus Cuthnis contra communionem calicis*¹²² skutečně odmítá podobně jako Havlík myšlenku, že kalich je *necessitas a preceptum*, v duchovním smyslu vykládá Janovo evangelium 6,54 a užívá i některé Havlíkovy autority (Augustin, Jan Zlatoústý), ale nedrží se Havlíka nikterak otrocky. Traktát *Asserunt quidam* nemusel být bezprostředním vzorem, spíše zde znějí myšlenky, které od roku 1415 díky bývalému betlémskému kazateli v protiutrakvistickém táboře zdomácněly. Havlík, třebaže zřejmě neměl žádné akademické grady,¹²³ byl zdatným soupeřem.

Zkoumáme-li Havlíkovo pojetí eucharistie, zřetelně vidíme, že postrádal hluboké eucharistické cítění Jakoubkovo. Spíše jako bychom se vrátili o několik desetiletí zpět do doby, kdy Matěj z Janova bojoval za každodenní přijímání laiků a velmi často se zmiňoval o námitkách svých odpůrců.¹²⁴ Havlík nepřipouští význam eucharistie pro život křesťana jako jednotlivce i křesťanského společen-

¹²¹ *The Eucharist*, s. 27.

¹²² Nevydáno, rkp. PUK VIII F 13, f. 237r–240r.

¹²³ Havlík není doložen universitními matrikami, ale o působení učeného Mistra Pařížského Matěje z Janova na pražské universitě víme také jen z jeho *Regulí*. V Husových listech je však Havlík nejčastěji označován jako kněz, když ostatním dává titul mistrů.

¹²⁴ Janovo pojetí eucharistie je nejlépe podáno ve IV. a V. knize jeho *Regulí*.

tví.¹²⁵ Podobně jako tomu bylo na počátcích polemik o časté přijímání, projevuje obavu před touto svátostí, klade důraz na zkoumání lidského srdce, zda je člověk hoden přijímat nebo ne, protože jinak tato svátost spíše zabíjí. Význam má přijímání nikoliv svátostné, ale duchovní.

Byl-li Havlík v otázce eucharistické vzdálen okruhu Jakoubkovu, můžeme si povšimnout — alespoň v prostoru vymezeném traktátem, který není souvislým výkladem Havlíkovy eucharistologie, ale pouze polemikou s kratičkým dílem Jakoubkovým — příbuznosti s názory Husovými.¹²⁶ V Husově učení rovněž neměla eucharistie onen význam jako u Jakoubka; není pro něj mezi svátostmi tou nejdůležitější, a navíc hlavní důraz kladl na *Písmo*, v němž spočívá jistota víry, která nepotřebuje znamení. Ale pokud sledujeme jeho výklady o eucharistii, nemůže nám uniknout, že — tak jako Havlík — vykládal verš z Janova evangelia 6,54 „*Nisi manducaveritis*“ ve smyslu duchovním.¹²⁷ V tomto se zásadně lišil od Jakoubka, který naopak ostře kritizoval jiný výklad onoho *locus communis raného českého utrakvismu* než ve smyslu přijímání svátostného. A právě to je podstatný rozdíl v přístupu přívrženců kalicha a protiutrakvistů k eucharistii. Duchovní přijímání je ostatně pro Husa důležitější než přijímání svátostné, ježto bylo přikázáno Kristem, kdežto svátostné pouze církevním předpisem. V souvislosti s duchovním přijímáním Hus několikrát cituje známý Augustinův výrok „*Crede et manducasti*“, který užil zprostředkovaně přes citát z Gorrana i Havlík. Podle Husova názoru není zapotřebí svátosti oltářní ke spáse, což je dokázáno na příkladu dětí. V celém traktátu *Asserunt quidam* dokazuje Havlík totéž a ve spojitosti se svátostí křtu rovněž poukazuje na děti. Pro Husa znamená přijímání milovat Krista, pamatovat na jeho umučení, a tak přebývat v jeho milosti.¹²⁸ Také Havlík zdůrazňuje u eucharistie památku umučení Páně. Hus v úvahách, zda při-

¹²⁵ O významu eucharistie v době předhusitské a husitské pojednává NECHUTOVÁ, J.: *K charakteru*.

¹²⁶ Husovo učení o eucharistii nejpodrobněji rozebral KYBAL, V.: *M. Jan Hus. Život a učení. Díl II. Učení, část 3.*, Praha 1931, s. 235–258. Naposledy zpracovali tuto problematiku WERNER, E.: *Das Altarsakrament im Religionsverständnis von Jan Hus*, in: *Husitství — reformace — renesance I. Sborník k 60. narozeninám Františka Šmahela*. Uspořádali J. PÁNEK — M. POLÍVKA — N. REJCHRTOVÁ, Praha 1994, s. 317–329, kde uvádí také příslušnou novou literaturu, kde však nerozebírá Husův výklad 4. knihy Lombardových *Sentencií*, který je podstatný pro Husovo původní stanovisko ke kalichu a na nějž protiutrakvisté poukazovali: a KOLESNYK, A.: *Husovo pojetí eucharistie*, in: *Jan Hus mezi epochami, národy a konfesemi*. Sborník z mezinárodního symposia, konaného 22.–26. září v Bayreuthu, SRN, k vydání připravil J. B. LÁŠEK, Praha 1995, s. 118–125, který jednu část svého výkladu věnoval Husovu vztahu ke kalichu. Otázka remanence nebyla pro kalich relevantní, proto i literaturu o tomto tématu ponecháváme stranou.

¹²⁷ *De corpore Christi*, vyd. V. FLAJŠHANS, Praha 1903, s. 26–29, a *Super IV Sententiarum III*, vyd. V. FLAJŠHANS, Praha 1906, s. 558–561. K následujícímu výkladu uvádíme jen některé příklady z Husovy literární tvorby, dokladů by se dalo najít samozřejmě více.

¹²⁸ Mistr JAN HUS, *Výklady*, Praha 1975, kap. 92, s. 369.

jímat či ne, užívá evangelijní srovnání setníka a Zachea;¹²⁹ zde se nestaví na stanovisko pokorného setníka tak jednoznačně jako Havlík, ale jako on klade důraz na zkoumání lidského nitra, jestli je člověk hoden nebo ne. Pro Husovo chápání eucharistie byla charakteristická konkomitance, nauka o automatické přítomnosti krve Páně i ve způsobě těla.¹³⁰ O ní se Havlík nezmiňuje; v traktátu *Asserunt quidam*, ač polemizuje s kalichem, mluví vlastně o tom, zda se má či nemá přijímat a zda často. Souznění názorů Husových a Havlíkových je tedy více než zřejmé. Se vztahem Hus — Havlík se setkáváme i přímo, a to ve známém a již vzpomínaném listu, který Hus zaslal svému betlémskému nástupci z kostnického žaláře 21. června 1415.¹³¹ V Kostnici vyslovil souhlas s novotou, která byla zavedena v Čechách,¹³² a Havlíka se snaží s odkazem na svůj nedávný traktát přesvědčit, že kalich byl ustanoven Kristem. Hlavně však na něj apeluje, aby svou opozicí vůči Jakoubkovi nepůsobil roztržku. Husovská strana zřejmě těžce nesla tento útok z vlastních řad.¹³³ Zde již nešlo jen o prvotní odpor před následným schválením, jak líčí současník postoj Jana z Jesenice,¹³⁴ či o rozpačité váhání, jak charakterizuje moderní historik¹³⁵ počáteční vztah ke kalichu u M. Prokopa z Plzně, ale o přímé vystoupení proti v dané chvíli největší místní autoritě, Jakoubkovi. Proto bylo nutné jasné slovo autority ještě vyšší, totiž zásadní prohlášení Husovo.¹³⁶ Hus se tedy nakonec v Kostnici k *sub utraque* připojil, ale jeho souhlas má daleko k nadšenému přesvědčení Jakoubkovu a dalších pražských přátel. Jak vidíme v připomínce Havlíkovi, jde mu spíše o otázku strategickou — udržení celistvosti tábora.¹³⁷

¹²⁹ *Super IV Sententiarum* III, s. 580–582.

¹³⁰ Tamtéž, s. 557.

¹³¹ M. JANA HUSI *Korespondence*, č. 141, s. 294–295.

¹³² Stalo se tak traktátem *De sanguine Christi sub specie vini a laicis sumendo* napsaném ještě před uvržením do žaláře; in: IOHANNIS HUS et HIERONYMI PRAGENSIS confessorum Christi *Historia et monumenta* I, ed. M. FLACIUS ILLYRICUS, Norimbergae 1558, f. 42r–44r. K různé interpretaci tohoto Husova schválení kalicha srv. SEDLÁK, J.: *Počátkové*, ČKD LII, s. 790–791, na straně jedné a např. NOVOTNÝ, V.: *M. Jan Hus 1/2*, s. 367–368 (zejm. pozn. 1 na s. 368), na straně druhé.

¹³³ Roztržku, kterou kalich působil již roku 1414, vylíčil Husovi ve svém listu 4. ledna 1415 Jan z Chlumu společně s prosbou o jeho konečné vyjádření (M. JANA HUSI *Korespondence*, č. 105, s. 239).

¹³⁴ Svědkem Jesenicových pozic je Jan Želivský, který nám zanechává zprávu ve třetí části své postily z let 1418–1419 (nevydána, rkp. PUK V G 3, f. 199r^b); tato skutečnost je dostatečně známa ze studií o Jesenicovi (KEJŘ, J.: *Husitský právník M. Jan z Jesenice*, Praha 1965, s. 90) i o Želivském (naposledy KOPÍČKOVÁ, B.: *Jan Želivský*, Praha 1990, s. 223, pozn. 8).

¹³⁵ Srv. PROKEŠ, J.: *M. Prokop*, s. 25.

¹³⁶ Na lednovou žádost Jana z Chlumu odpověděl totiž Hus pouze odkazem na svůj traktát a radou, aby bylo v tomto získáno církevní povolení (M. JANA HUSI *Korespondence*, č. 106, s. 240).

¹³⁷ Literatura většinou konečný postoj Husův hodnotí jako bezvýhradný příklon ke kalichu. Hus však vedle svých prohlášení zaslanych do vlasti napsal ještě jedno dílo s eucharistickou tematikou, které nebylo vynuceno neustálými intervencemi z domova, ale určil je svému žaláříkovi

Hus nebyl jediným, kdo napomínal Havlíka, aby zachoval jednotu s bratřími. Jakoubek zřejmě neodpověděl na Havlíkovy námitky žádným rozbořem, ale adresoval mu přání, aby se nestavěl na odpor kalichu.¹³⁸ Jakoubkovy pře se ujali dva z okruhu jeho přátel, Petr Payne a Mikuláš z Drážďan.

Několikrát již padla zmínka, že jedním z Havlíkových odpůrců byl Petr Payne, řečený Engliš (Petrus Anglicus).¹³⁹ Tím jsme poněkud předběhli náš výklad, spíše jsme jej měli označovat pouze jako Petra, protože literatura v identifikaci této osoby není jednotná. Sedlák¹⁴⁰ objevil jeden z rukopisů, v němž je Petrova replika zapsána,¹⁴¹ a tento text nese nadpis *Replica Magistri Petri Anglici contra scripta prefati Galli*.¹⁴² Petr Payne se stal členem university až v roce 1417, Sedlák tedy předpokládal, že jeho příchod do Prahy nemohl nastat dříve než na konci roku 1416, a proto nemohl být autorem díla. Také stylistická stránka repliky neodpovídá dle jeho srovnání pozdějším dílům Englišovým. Vyslovil proto názor, že k chybnému určení autorství došlo v době, kdy Petr Payne stál v popředí náboženských bojů, a to zřejmě i pod vlivem autorství traktátu namířeného proti uherským doktorům, který je ve stejném rukopisu rovněž přiřčen Paynovi. A protože podle kronik byl znám jako přední bojovník za kalich Petr z Drážďan,

Robertovi — traktát *De sacramento corporis et sanguinis Domini* s incipitem *Saepius rogasti* (in: IOHANNIS HUS et HIERONYMI PRAGENSIS *Historia* I, f. 38v–42r). A zde vidíme, že neopustil své pozice, zejména pokud jde o duchovní přijímání. K proměně Šavla v Pavla rozhodně nedošlo. Na tuto skutečnost však upozornil pouze SEDLÁK, J.: *Počátkové*, ČKD LII, s. 790–791. A. KOLESNYK (*Husovo pojetí*, s. 122) při hodnocení Husovy eucharistologie ukázal, že kalich nevyplývá ani z jeho teologie, ani z jeho duchovních základů.

¹³⁸ Havlíkovi je určen příspěk před Jakoubkovou kvestií *Utrum omnem sententiam cuiuslibet concilii* v rukopisu Stadt- und Kreisbibliothek v Budyšině 4° 22, f. 165r, srv. SPUNAR, P.: *Reperitorium*, č. 568, s. 217: „*Domino Havlíkoní, ut non impugnet ministracionem sanguinis Cristi laicis sub specie vini. Dilectissime frater, domine Galle, verbi Cristi predicator, noli resistere sacramento calicis Domini.*“

¹³⁹ Z literatury o Petru Paynovi zmíníme alespoň monografie: BAKER, J.: *A Forgotten Great Englishman, or The Life and Work of Peter Payne, the Wycliffite*, London 1894, a BARTOŠ, F. M.: *M. Petr Payne, diplomat husitské revoluce*, Praha 1956. K 500. výročí Paynovy smrti byl připraven *Sborník přednášek věnovaných životu a dílu anglického husity Petra Payna–Engliše 1456–1956* (vyšel v řadě *Universitas Carolina, Historica* 3/1, 1957) s nejdůležitějšími příspěvky R. R. BETTSE (*Peter Payne in England*, s. 5–14, česky s. 15–23) a F. M. BARTOŠE (*M. Petr Engliš v zápase husitské revoluce*, s. 25–48).

¹⁴⁰ *Počátkové*, ČKD LIV, s. 708–711.

¹⁴¹ Rukopis Knihovny pražské metropolitní kapituly D 109.2, text na f. 157r–166v. Další exemplář díla obsahuje kodex wolfenbüttelské Herzog August Bibliothek Cod. Guelf. 669 Helmst., f. 238r–244r. Viz BARTOŠ, F. M.: *Literární činnost M. Petra*, č. 1, s. 95–96.

¹⁴² Bylo by možná na místě zvolit pro Petrovo dílo tento název. V současné době je však situace taková, že daleko více pozornosti je věnováno jiné replice — tentokrát dílu Mikuláše z Drážďan, které bývá nazýváno *Replika rektorovi v Korbachu*. Touto druhou replikou se budeme zabývat i my, proto volíme pro repliku Paynovu název podle incipitu *Quia nostri temporis homines* na odlišení od *Repliky Mikulášovy*.

z jeho utrakvistické tvorby se však do té doby nic nenašlo,¹⁴³ postavil na místo Havlíkova odpůrce Petra Drážďanského. Mistrovi proslulému v logice by ostatně obratnost, s jakou bylo dílo napsáno, odpovídala. Proti Petrovi z Drážďan (podle Sedláka) navíc napsal kratičkou kvestii *Utrum venerabile sacramentum eukaristie* Brikcí ze Žatce, který potvrzuje Petrovu agitační činnost ve prospěch kalicha.¹⁴⁴

Za osobu Petra Payna se však vehementně postavil F. M. Bartoš.¹⁴⁵ Upozornil na další rukopis, který svědčil o autorství anglického lollarda, a to na dnes nezvěstný rukopis koleje českého národa.¹⁴⁶ Kromě toho však poukázal na skutečnost, že Payne přišel do Prahy již roku 1414. Bartoš rovněž ztotožnil Engliše s oním Petrem, proti kterému psal Brikcí.¹⁴⁷ Proti Bartošovým vývodům se postavil J. Pekař,¹⁴⁸ který v návaznosti na Sedláka odmítal autorství Paynova zejména z toho důvodu, že autor repliky nazývá Havlíka svým přítelem, což předpokládá osobu déle se v Praze zdržující. Bartoš pak ve své odpovědi¹⁴⁹ rozšiřuje naše znalosti o Petru Paynovi ještě o názor, že pozdní přijetí do svazku university bylo způsobeno jeho odmítáním přísahy. Kaminsky postavil svou interpretaci utrakvistických bojů spíše na pracích Bartošových než na Sedlákově (tím mu ovšem neupíráme, že i Bartošovy závěry hodnotí značně kriticky), a tak pod jeho vlivem novější literatura přijímá za Havlíkova odpůrce Petra Payna. Takto přistupoval k tématu i William R. Cook.¹⁵⁰ Třebaže znal i názor Sedlákův, o možném autorství Petra z Drážďan sám neuvažuje a líčí kontroverzi Havlíka a Payna. A přitom vlastně bezděky přináší zřejmě konečný důkaz pro Petra Payna. Cook prokazuje příbuznost mezi replikou proti Havlíkovi a jeho traktátem proti uherským doktorům z roku 1420. Autor, jak jsme se již zmínili výše, užívá stejné argumentace jako v polemice proti Havlíkovi. Předpokládáme, že roku 1420 Petr z Drážďan ještě žil a působil v Čechách, i když o jeho činnosti nemáme zprávy. Traktát proti Uhrům je však zapsán nejen ve zmíněném kodexu kapitulním, ale i v rukopisu pražské Universitní knihovny VIII F 13,¹⁵¹ kde je v obsahu jako jeho autor uveden opět Petrus Anglicus. Názor o pramenech podloženém spojení Petra z Drážďan s raným českým utrakvismem shledáváme již jen u R. Cegni,¹⁵² který jako Sedlák vidí v Brikcím ze Žatce oponenta Petra Drážďanského.

¹⁴³ Toto zjištění platí dodnes.

¹⁴⁴ *Počátkové*, ČKD LIV, s. 711–713.

¹⁴⁵ *Počátky, Husitství*, s. 103–104, 107–112.

¹⁴⁶ Srv. BEČKA, J. – URBÁNKOVÁ, E.: *Katalogy knihoven kolejí Karlovy university*, Praha 1948, tab. 73. O textu v rukopisu P 4 jako o deperditu samozřejmě nic nevíme; pokud bychom připustili, že mohl být opsán z kodexu D 109.2, mohl také nést chybné určení autorství.

¹⁴⁷ *Počátky, Husitství*, s. 89–90.

¹⁴⁸ *Nový Bartoš*, s. 363–364.

¹⁴⁹ *Odpověď F. M. Bartoše*, ČČH 32, 1926, s. 679–680.

¹⁵⁰ *The Eucharist*, s. 25–27.

¹⁵¹ F. 240v–245r.

¹⁵² NICOLAI DRESDENSIS *Expositio*, s. 29.

Replika Petra Payna se naprosto vymyká dosavadním polemickým příspěvkům. Ne že by se dosud soupeři neusvědčovali z chybných premis, ale důkazy jsou vždy vedeny silou argumentů nových autorit nebo jinak interpretovaných autorit již známých. Petr však nepřináší do diskusí žádné nové konkrétní důkazy, neobohacuje utrakvistickou literaturu o dalšího církevního spisovatele. Jeho dílo je totiž založeno výhradně na argumentech logických. Již v úvodu se snaží s poukazem na rozdílnost mezi přijímáním a přijímáním každodenním dokázat nedostatky v logických konstrukcích Havlíkových, takto vyvrací Havlíkovy negace Jakoubkových výroků o eucharistii jako léku a paralely přijímání a křtu, konkrétní důkazy betlémského kazatele pak rovněž odmítá touto metodou. A kde ani zřejmě tak vynikající a dobře vyzbrojený logik nemůže uspět, pomáhá si, tak trochu lacině, poukazem na Havlíkova „*verba inepte posita*“. Autoritám se nevyhýbá úplně, nehledá však autory svědčící o kalichu, ale ty, kteří mohou podepřít jeho dedukce. Největší ohlas z Petrových citátů vzbudil Jan Zlatoústý v traktátu *De sacerdotio*.¹⁵³ Toto pojetí díla je jedním z důvodů, proč Sedlák hledal v autorovi logika Petra z Drážd'an a Bartoš poukazyval na silnou stránku argumentací Petra Payna právě v této oblasti. V replice vystoupil Petr proti Havlíkovi velmi rozhorleně a místy až nevybíravě; téměř nás zaráží, že historikové vedli dlouhé diskuse o tom, zda mohli být oba tito mužové, v tuto chvíli znesváření, přáteli. Konkrétní námitka vůči Havlíkově autoritě Gorranovi je uvedena místem, které zavadalo příčinu k těmto diskusím. Text zní: „*Quantum ad 2^m, quod tangitur a meo amico occasionaliter, sed tamen veritatis adversario ignoranter, ut putatur...*“¹⁵⁴ Autorovým přítelem tedy není Havlík, ale napadený Jakoubek, zatímco Havlík je důsledně označován jako odpůrce, *adversarius*. Otázka styků autora repliky Petra a Havlíka tudíž přestala být relevantní a nemáme již důvod pochybovat o autorsktví Petra Anglica.

Absence utrakvistických autorit a akcent na logické nedostatky Havlíkova díla nás vedou k zamyšlení, zda se tato metoda zdála Petrovi obecně nejvhodnější nebo pro něj v tu chvíli byla nejsnadnější. V úvodu postup své práce naznačuje – chce ukázat jako neplatné protivníkovy vývody a pokud bude zapotřebí, připojí autority, které dokazují, že svátostné přijímání *sub utraque* je přikázáno.¹⁵⁵ Tyto autority však v žádném rukopise nenalzáme. Odpověď by nám mohla dát Petrova další utrakvistická tvorba. Bartoš vyjadřuje názor, že se Petr zápasu o kalich zúčastnil i jinými projevy, dnes nezvěstnými,¹⁵⁶ ale to je pouhá hypotéza, jež snad vychází i z jeho úvahy, kterou již dříve přiřkl Paynovi nezvěstné dílo

¹⁵³ Čteme ho např. u Jakoubka v traktátech *Salvator noster*, s. 114–116, a *De communione parvulorum*, vyd. B. RYBA in: *Betlémské texty*, s. 152, i mezi autoritami v odůvodnění kalicha pražskou universitou z roku 1417, HARDT von der, H.: *Magnum concilium III*, col. 812.

¹⁵⁴ S. 150.

¹⁵⁵ S. 148. O možnosti připojit autority se zmiňuje i v závěru (s. 164).

¹⁵⁶ *M. Petr Engliš*, s. 27. Jiného názoru je SEDLÁK, J.: *Počátkové*, ČKD LIV, s. 711.

Briekiho odpůrce Petra. Briekí se však zmiňuje o autoritách, kterými jeho protivník argumentoval.¹⁵⁷ Skutečnost je tedy taková, že dalším Paynovým utrakvistickým dílem je až práce *Replica contra Ungarum insulsum* z roku 1420. W. R. Cook sice píše o stejných argumentacích v obou dílech, ale po prostudování raných utrakvistických prací Jakoubkových či Mikulášových není tato podobnost tak nápadná. Díla českého i německého mistra však vznikala v období několika týdnů či měsíců, proto si odpovídají více než ony dvě práce Paynovy, mezi nimiž je odstup více let. Tím ovšem nechceme popřít Cookovu myšlenku. Autor ji sice nepodkládá konkrétními důkazy,¹⁵⁸ ale Petrovu autorskou ruku je opravdu možné sledovat v obou dílech; v traktátu proti Uhrům užívá svou metodu logických argumentací, poznáváme zde jeho slovník (*infringere precepta, cadit sub precepto, Deo duce, precepta semper obligant, sed non ad semper, motivum condicionale, cauda ex suo capite* i řada dalších společných myšlenek a formulací, jež nejsou přímým ohlasem na traktát uherských doktorů, ale odrážejí se v nich *Magna cena* i *Asserunt quidam*), přináší některé společné autority, na něž poukážeme v edici. V díle z roku 1420 však užívá daleko více argumentů podložených citáty církevních spisovatelů než v *Quia nostri temporis homines*. Čteme zde i části z komentáře k dílu *De ecclesiastica hierarchia* Pseudo-Dionysia Areopagity, který známe od Mikuláše z *Contra Gallum*. Tato jediná autorita by sama o sobě nic neznamena-
 la, Pseudo-Dionysius byl hojně citován. Jestliže však Engliš vyvrací tvrzení uherského doktora o tom, že kalich nebyl příkazem, a činí tak argumenty ze *Summy teologické* Tomáše Akvinského a dekretálem papeže Anakléta, tudíž argumenty velmi podobnými těm, které čteme v *Contra Gallum* (třebaže Mikuláš citoval Anakléta prostřednictvím Petra Lombarda),¹⁵⁹ vidíme, že spor s Havlíkem sledoval dále a že zde nacházel další poučení. *Quia nostri temporis homines* je tedy rozhodně prací starší než *Contra Gallum* a je prací autora, který se zřejmě v utrakvistických sporech dosud neangažoval a teprve sbíral své první zkušenosti.

Snesení konkrétních důkazů proti Havlíkovi, jež by navíc přesvědčovaly i širší veřejnost, pak (logicky) zůstalo na muži, který vystupuje jako nejhorlivější Jakoubkův pomocník v kalichu, či přímo (podle názoru některých autorů) jako šedá eminence. Učený právník¹⁶⁰ Mikuláš z Drážďan¹⁶¹ byl skutečně významným utra-

¹⁵⁷ F. 177v.

¹⁵⁸ Neměli jsme k dispozici jeho netištěnou disertační práci *Peter Payne, Theologian and Diplomat of the Hussite Revolution*, Cornell 1971, v níž se možná této otázce věnuje obšířněji.

¹⁵⁹ Srv. s. 165–166, a PETR PAYNE: *Contra Ungarum insulsum*, rkp. PUK VIII F 13, f. 244r–v.

¹⁶⁰ Dříve by se zřejmě zdůraznilo valdenský právník, ale Mikulášovo valdenství, diskutované od dob Sedlákových a Bartošových a přijímané značnou částí literatury o něm, odmítli CEGNA (NICOLA DELLA ROSA NERA DETTO DA DRESDA: *De reliquiis*, s. 19) a ŠMAHEL, který také podal poslední přehled názorů (*Husitská revoluce* II, s. 60–61, 157–158, pozn. 170, 171.) Otázka Mikulášova valdenství však není pro naše téma relevantní; husitský kalich je starší než valdenský.

¹⁶¹ Od doby, kdy se Mikuláš konečně dostal ze stínu svého staršího spolubratra od Černé růže Petra z Drážďan, existuje o něm již poměrně bohatá literatura: SEDLÁK, J.: *Mikuláš*; MÜLLER, J.

kvistickým bojovníkem v dobách počátků kalicha. Jeho literární činnost je bezmála z poloviny tvořena spisy utrakvistickými, a tak si podle Kaminského soupisu všimneme těch jeho prací, jimiž do vývoje utrakvismu zasáhl.

Za nejstarší Mikulášovo utrakvistické dílo považují badatelé (s výjimkou R. Cegni, jehož názory podrobně probereme v samostatné kapitole) kázání *Sermo ad clerum de materia sanguinis* nebo také *De communione sanguinis sub forma vini* s incipitem *Nisi manducaveritis*,¹⁶² přednesené ve svatomichalském kostele na Starém Městě před 12. listopadem 1414 (datum nejstaršího zápisu). Literatura většinou uvažovala o Mikulášově vystoupení ke kněžím v říjnu, poté co jsme ukázali, že utrakvismus začíná být diskutován ještě před prázdninami 1414, můžeme poněkud posunout dopředu i vznik tohoto díla, třebaže Sedlákův názor o božitélovém kázání je poněkud šroubovaný¹⁶³ a při srovnání s Jakoubkovým kázáním téhož dne¹⁶⁴ vidíme, že utrakvismus nebyl 7. června 1414 dosud natolik rozvinut, aby mohly být předneseny názory tak propracované. Jak Sedlák,¹⁶⁵ tak i Bartoš¹⁶⁶ vyzvedají význam tohoto díla pro šíření utrakvismu mezi duchovens-tvem. R. Cegna pak pojímá jako samostatnou Mikulášovu práci soubor autorit, který je připojen v některých rukopisech k tomuto kázání a který nazývá *Collecta*.¹⁶⁷ Časově zřejmě následuje nepřiliš rozsáhlé kázání o kalichu na text *Quod fuit ab inicio*,¹⁶⁸ které Kaminsky podle perikopy datuje 12. květnem 1415. Mezi nejvýznamnější utrakvistická díla vůbec (F. M. Bartoš je charakterizoval jako „*takřka úřední projev celé strany*“¹⁶⁹) patří Mikulášova odpověď na kostnický zákaz kalicha z 15. června 1415 *De conclusionibus doctorum in Constancia de materia sanguinis (de communione calicis)*, zvaná však častěji podle von der Hardta *Apologia*.¹⁷⁰ Z celé rozsáhlé Mikulášovy utrakvistické tvorby bylo dosud vydáno jedině toto dílo, když bylo navíc ještě jeho autorství připsáno Jakoubkovi

Th.: *Magister Nikolaus*; BARTOŠ, F. M.: *Spisy Mikuláše Drážďanského*, in: *Husitství*, s. 146–153; NECHUTOVÁ, J.: *Místo*; a dále studie ve formě předmluv k edicím Mikulášových spisů: *Master NICHOLAS OF DRESDEN: The Old Color and the New. Selected Works Contrasting the Primitive Church and the Roman Church*, ed. H. KAMINSKY — D. L. BILDERBACK — I. BOBA — P. N. ROSENBERG, Philadelphia 1965; NICOLA DELLA ROSA NERA DETTO DA DRESDA: *De reliquiis*; NICOLAI DRESDENSIS *Expositio*. Tím ovšem není literatura ani zdaleka vyčerpána; některých dalších prací si všimneme, až budeme v samostatné kapitole probírat Mikulášův příspěvek k zavedení kalicha.

¹⁶² *Master Nicholas*, č. 7, s. 30.

¹⁶³ *M. Jan Hus*, s. 304, pozn. 4. Sedlák soudí, že téma Ioh. 6,54, tedy základní utrakvistická autorita, bylo vzato z perikopy.

¹⁶⁴ Kázání obsahuje *Evangelijní postila*, srv. BARTOŠ, F. M.: *Počátky, Husitství*, s. 84–85.

¹⁶⁵ *Počátkové*, ČKD LII, s. 788–789.

¹⁶⁶ *Počátky, Husitství*, s. 135.

¹⁶⁷ *Appunti su Valdismo e Ussitismo. La teologia sociale di Nicola della Rosa Nera (Cerruc)*, Estratto dal Bollettino della Società di Studi Valdesi N. 130, Dicembre 1971, s. 20.

¹⁶⁸ *Master Nicholas*, č. 8, s. 30.

¹⁶⁹ *Počátky, Husitství*, s. 75.

¹⁷⁰ *Master Nicholas*, č. 13, s. 31.

ze Stříbra.¹⁷¹ *Apologia* vznikla patrně v letních měsících roku 1415; bývají udávány měsíce červenec až srpen. K Mikulášovým zvykům patřilo odvolávat se ve svých spisech na vlastní díla starší. Proto musíme pro nás nejpodstatnější traktát *Contra Gallum*¹⁷² (rovněž s incipitem *Nisi manducaveritis*, z tohoto důvodu občas bývá v literatuře tento traktát zaměňován s kázáním *Sermo ad clerum de materia sanguinis*¹⁷³) zařadit časově za *Apologii*, na niž odkazuje, třebaže ho Kaminsky datuje rovněž červencem až srpnem 1415 a v soupisu uvádí před *Apologii*.¹⁷⁴ Další Mikulášova utrakvistická díla jsou zřejmě mladší než *Contra Gallum*. Přibližně roku 1415 vznikla podle literatury před vystoupením R. Cegni *Replika rektorovi v Korbachu*,¹⁷⁵ o které Sedlák (v ostrém protikladu s nynějšími názory ovlivněnými Cegnou) konstatuje, že teologicky nepřináší nic nového, ale že je zajímavým dokladem práce Drážďanských pro kalich mezi známými v Německu.¹⁷⁶ K utrakvistickým dílům pak patří ještě drobnější traktát *De proprio sacerdote et casibus*¹⁷⁷ o právu věřících chodit do kostelů, kde se podává z kalicha. Rovněž toto dílo je kladeno do roku 1415. A konečně před deseti lety bylo v knihovně v Dessau nalezeno zřejmě poslední Mikulášovo dílo, *Sermo ad clerum per dominum Nicolaum, predicatorem Theutonicorum in Zac, in anno Domini MCCCCXVI*, o němž objevitelka Jutta Fliege¹⁷⁸ prokázala, že skutečně patří Mikulášovi, a její důkazy ještě prohloubil Cegna srovnáním s kázáním *Sermo ad clerum de materia sanguinis*.¹⁷⁹

Havlíkovi odpovídá Mikuláš v traktátu, v historických pracích označovaném *Contra Gallum*, obsáhleji než Payne. Nevšimá si totiž pouze protivníkových argumentací, ale využívá tohoto díla, aby rozvinul své úvahy o eucharistii nebo aby zdůraznil některé své myšlenky, uvedené ve starších spisech. Když vytvářel

¹⁷¹ HARDT von der, H.: *Magnum concilium III*, col. 591–647.

¹⁷² *Master Nicholas*, č. 9, s. 30.

¹⁷³ HOLETON, D. R.: *The Communion of Infants and Hussitism*, CV 27, 1984, s. 211, 221, pozn. 23, a CEGNA, R. in: NICOLAI DRESDENSIS *Expositio*, s. 38.

¹⁷⁴ *Contra Gallum* měl Mikuláš patrně na mysli, když ve svém traktátu *De purgatorio* učinil zmínku: „*Spiritus Sanctus non tetigit semper corda expositorum, de quo alibi dictum est*“ (*De reliquis*, s. 87). CEGNA (tamtéž, s. 138–139, pozn. 132) sice uvádí vzdálenější ohlasy této myšlenky v některých Mikulášových dílech, ale doslovně ji nalzáme pouze v *Contra Gallum* (s. 194 naší edice), a v důsledku toho i v *Replike rektorovi v Korbachu*. Traktát *Contra Gallum* tedy zřejmě vznikl před traktátem *De purgatorio*, který KAMINSKY datuje přibližně zářím až říjnem 1415 (*Master Nicholas*, s. 31) a CEGNA podzimem 1415 (in: NICOLAI DRESDENSIS *Expositio*, s. 104).

¹⁷⁵ *Master Nicholas*, č. 12, s. 31, pouze MÜLLER (*Magister Nikolaus*, s. 101, pozn. 38) vyslovuje pochybnost o Mikulášově autorství tohoto díla.

¹⁷⁶ *Mikuláš*, s. 30.

¹⁷⁷ *Master Nicholas*, č. 18, s. 32.

¹⁷⁸ *Eine hussitische Sammelhandschrift in der Stadtbibliothek Dessau*, Studien zum Buch- und Bibliothekswesen 4, 1986, s. 25–35, kde podává rozbor kodexu Georg Hs. 50. Podle této práce také citujeme.

¹⁷⁹ *Expositio*, s. 98–99.

Sedlák první soupis Mikulášovy literární činnosti, sloužily mu jako důkazy pro Mikulášovo autorství tohoto traktátu, který v žádném rukopisu neobsahuje údaj o autorovi, „příznačné obraty“ Mikulášovy a odkaz na jeho starší spisy.¹⁸⁰ Při podrobnějším studiu zjišťujeme, že má toto dílo s ostatními Mikulášovými obranami kalicha souvislost ještě těsnější, než jaká byla na první pohled zřejmá Sedlákovi. Mikuláš, nad rámec vymezený Havlíkem, zde opakuje své argumentace ze *Sermo ad clerum*, *Collect* i *Apologie*. Přesto však není Mikulášova replika dílem vysloveně utrakvistickým. Kalich je mu sice samozřejmým předpokladem, tu a tam se Mikuláš opře o některou ryze utrakvistickou autoritu (nechte zde však nejčastěji uváděnou autoritu – kánon *Comperimus*) a jednou mu uklouzne zmínka o přijímání z kalicha,¹⁸¹ ale je to především práce, která sleduje vyvrácení Havlíkových námitek a ty byly také obecně eucharistické a ne adresně utrakvistické. Mikuláš oponuje některým Havlíkovým autoritám a rovněž celým jeho myšlenkám. Vyzvedá Boží příkaz přijímat, staví se za svátostné přijímání, obhajuje eucharistii jako lék, vrací se k podobnosti eucharistie a křtu, řeší problém, zda je lépe se zdržovat eucharistie či přijímat. V jedné otázce však je *Contra Gallum* spisem zásadním pro určitý směr v dalším rozvíjení utrakvismu, a tím je přijímání maličkých. Jak ještě uvidíme níže, nebyla tato otázka úplně novum; dotkl se jí už Jakoubek. Mikuláš se však zřejmě jako první pokusil o sebrání autorit o dětském přijímání, uvádí Mikuláše Gorrana (vlastně Bonaventurův výklad na Janovo evangelium) a Mikuláše z Lyry, jejichž prostřednictvím mluví o zvyku přijímání dětí v řecké církvi, Augustina, glosu ke Gratianovi, Cypriána a Jindřicha ze Segusia.

Pro sledování dosavadního vývoje utrakvistických názorů je důležitý začátek Mikulášova díla. Úvodní pasáž Havlíkova traktátu přináší zpochybnění Božího příkazu, který zdůraznil Jakoubek. Mikuláš začíná tradičním citátem z Janova evangelia 6,54 a na tomto textu vysvětluje, že kalich je *mandatum*, *preceptum* a *necessitas*. *Sermo ad clerum* začíná Mikuláš stejným citátem a „*nisi manducaveritis et biberitis*“ zde pojímá pouze jako *necessitas*.¹⁸² V *Contra Gallum* jde tudíž dále – jak jsme viděli výše, obdobnou cestu vykonal již dříve Jakoubek a Mikuláš nadto obhajuje výrok svého přítele. *Nisi* v Janově evangeliu stále reprodukuje jako *necessitas*,¹⁸³ ale podává ještě navíc názory autorit (zejména Tomáše Akvinského a Alberta Velikého), které vysvětlují eucharistii nebo svátosti vůbec jako *preceptum* či *mandatum*. Tyto citáty známe již z Mikulášových starších prací,¹⁸⁴ ale důraz na Boží příkaz v oněch dílech ještě nenalzáme. Zde tedy Mikuláš převzal Jakoubkovu myšlenku a obohatil jeho argumentaci. V souvislosti s příka-

¹⁸⁰ SEDLÁK, J.: *Mikuláš*, s. 30.

¹⁸¹ S. 171.

¹⁸² *Sermo ad clerum de materia sanguinis*, f. 200v^b–201r^a.

¹⁸³ S. 167.

¹⁸⁴ Jednotlivé údaje jsou zachyceny v aparátu k edici.

zem se pak o něco dále setkáváme s velmi důležitou součástí Mikulášova učení — s Pseudo-Chrysostomovým pojetím šesti nejmenších přikázání Ježíšových — známou již z *Apologie* a plně propracovanou v kázání *Querite primum*.¹⁸⁵ S myšlenkami Mikulášem již pronesenými se pak stětuáváme i na jiných místech. Na Havlíkův vztah k eucharistii aplikuje verše z knihy Přísloví, že ten, kdo chce opustit přítele, si hledá příležitost, a vedle citátů přebíraných ze starších děl se setkáváme i s použitím kratších či delších úseků z ostatní utrakvistické tvorby. O *Sermo ad clerum* víme, že byl Mikulášovým nejstarším utrakvistickým dílem; některé kratší pasáže odtud tedy Mikuláš převzal do *Contra Gallum*. Mnohem více společného textu pak má náš zkoumaný traktát s *Replikou rektorovi v Korbachu*,¹⁸⁶ vztah těchto dvou děl probereme v další kapitole.¹⁸⁷

Mikuláš jako školený kanonista čerpal samozřejmě v hojné míře z *Dekretu* a dekretálů. Mnohdy také užíval glosu, někdy dokonce i bez zvláštního upozornění. Ve vlastní polemice s Havlíkem pak zaujme skutečnost, že celé dlouhé pasáže přebíral z *Compendia theologiae veritatis* dominikána Hugona Ripelina ze Štrasburku. (Mikuláš však za autora považoval Tomáše Akvinského, jak to bylo v tehdejší době ostatně běžné.) *Compendium* užíval již od svých literárních začátků,¹⁸⁸ ale v eucharistických souvislostech po něm sáhl poprvé; dříve mu sloužilo k rozvíjení myšlenek o Antikristovi. Hugo ze Štrasburku však nebyl utrakvistickou autoritou, Mikuláš od něj přejímá jen charakteristiku eucharistie. Třebaže bylo *Compendium* ve značné oblibě u raně reformačních spisovatelů, jak vidíme na příkladu Husově¹⁸⁹ a Jakoubkově,¹⁹⁰ v utrakvistických polemikách sloužilo svými argumentacemi katolické protistraně.¹⁹¹ Toto dílo se stalo Mikulášovi rovněž vítaným zdrojem autorit, což dokazují citace z Bernarda,¹⁹² ale i definice svátosti Hugona od Svatého Viktora, která odpovídá nikoliv textu svatoviktorského kanovníka, ale Hugona Štrasburského.

Ad fontes nešel Mikuláš důsledně ani v případě biblických citátů, což je zřejmé z 9. verše 7. kapitoly proroka Izaiáše — „*Nisi enim credideritis, non inteligetis.*“¹⁹³ Mikulášovo čtení je vzdálené textu vulgátnímu, zato však můžeme zjistit, že odpovídá čtení septuagintnímu. A protože je vyloučené, aby Mikuláš užíval řecký text nebo *Vetus Latina*, a navíc se s tímto zněním Izaiáše setkáváme

¹⁸⁵ Srv. NECHUTOVÁ, J.: *Místo*, s. 62–65.

¹⁸⁶ Odkazy na příslušná místa opět přináší aparát k edici.

¹⁸⁷ Srv. níže s. 64–69.

¹⁸⁸ Srv. *Tabulae veteris et novi coloris seu Cortina de Anticristo, Master Nicholas*, s. 63.

¹⁸⁹ Srv. SEDLÁK, J.: *K pramenům Husovy Lektury na Sentence*, StT II/2, 1914–1915, s. 128–131.

¹⁹⁰ V traktátu *De ceremoniis*, SEDLÁK, J.: *Liturgie u Husa a husitův*, StT II/2, 1914–1915, s. 150.

¹⁹¹ Srv. např. Ondřeje z Brodu *Tractatus De sacramento eucharistiae*, in: KADLEC, J.: *Studien*, s. 253, 255, 256.

¹⁹² Bernarda z *Compendia* přebíral i Ondřej z Brodu, *o.c.*, s. 255.

¹⁹³ S. 167.

běžně i u jiných středověkých autorů,¹⁹⁴ musí jít i v tomto případě o citát převzatý.

Zatímco replika Petra Payna byla napsána značně ostře, Mikuláš toto rozhorlení svého spolubojovníka nesdílí. Jeho traktát je prost osobních výpadů a přitom Mikuláš někdy nevyvrací Havlíkovy názory argumenty autorit, ale stejně jako Petr se pokouší poukázat na logické nedostatky protivníkových vývodů. (Aniž však byl na Petrově díle nějak závislý.¹⁹⁵) Důvodem k tomu byla patrně skutečnost, že Payne vystoupil proti Havlíkovi nezátížen několikaletým společným působením v okruhu Husových přátel, které vázalo Mikuláše.

Traktát *Contra Gallum* ještě zřetelněji akcentuje Havlíkův vztah ke kalichu. Zřejmě proti němu nebyl od samého počátku; Vavřincově zprávě o zahájení utrakvistické praxe v Betlémě můžeme s klidem věřit, aniž bychom ji museli interpretovat tak, že Jakoubek smetl Havlíkovu opozici svou autoritou. K protikutristickému vystoupení ho vyprovokovaly až Jakoubkovy neustále se stupňující požadavky. Za této situace by se mohlo zdát, že Havlíkův návrat nemusí být obtížný. Toto zřejmě také předpokládal Hus, který 21. června 1415 napomenul Havlíka, aby nebránil přijímání podobojí, a 27. června se obrátil na bratry v Čechách, aby Havlíka ustanovili jeho nástupcem.¹⁹⁶ A patrně předpokládal, že jeho prosbě přátelé doma vyhoví, protože v jednom ze svých posledních listů se obrací na Havlíka, aby kázal slovo Boží.¹⁹⁷ Možnost Havlíkova obratu snad připouštěl i Petr Payne.¹⁹⁸ Situace však byla jiná. Havlík své stanovisko neopustil ani po žádosti Husově, který ho vlastně zradil změnou jejich společného přesvědčení, a tím spíše ani po ne tak laskavých vystoupeních bývalých druhů. Zejména po kostnickém zákazu a po Husově upálení se situace značně přiosvětila obecně a pro Havlíka zřejmě i osobně. Z pozdější anonymní invektivy proti husitům se dozvídáme, že bývalý betlémský kazatel byl pro svou opozici vůči kalichu pronásledován „*ultra alios*“.¹⁹⁹ A protože o jeho dalších aktivitách nemáme žádné zprávy²⁰⁰ (o Rokycanových „vědomostech“ jsme se již zmínili), můžeme si pouze

¹⁹⁴ Takto samozřejmě znají uvedené místo uživatelé předjeronýmovských překladů bible do latiny. Čtou je však i autoři středověcí; *glossa ordinaria*, která tuto diskrepanci ve výkladu k příslušnému místu Izaiáše bez povšimnutí přechází, uvádí citát podle septuagintního znění v komentáři k Janovu evangeliu (6,65). V domácím prostředí je cituje již *Malogranatum* (např. 3,1,24).

¹⁹⁵ Mikuláš nepochybně znal repliku Paynovu, ale k Havlíkovu traktátu přistupuje samostatně.

¹⁹⁶ M. JANA HUSI *Korespondence*, č. 155, s. 323.

¹⁹⁷ Tamtéž, č. 164, s. 337.

¹⁹⁸ S. 160; srv. BARTOŠ, F. M.: *Počátky, Husitství*, s. 100, 103.

¹⁹⁹ *Anonymi invectiva contra Husitas*, s. 623.

²⁰⁰ V. V. TOMEK (*Dějepis V*, Praha 1881, s. 217) sice nalézá Havlíka v letech 1432–1435 mezi duchovními ve slovanském klášteře, pro rok 1435 s označením „*oeconomus et administrator monasterii Slavorum*“, Havlík by zde tedy pobýval ve stejné době jako Petr Payne (což je na základě informací známých ze zmíněné protihusitické invektivy přinejmenším zvláštní), ale nikde nemáme uvedeno, že je totožný s bývalým betlémským kazatelem, jak se domnívá F. M. BARTOŠ (*M. Petr*

položit otázku, proč v rýmované skladbě *Václav, Havel a Tábor neboli Rozmlouvání o Čechách*²⁰¹ právě onen váhající Vrtoš byl nazván Havlem.

Ale ani katolická strana zřejmě nezůstala Havlíkovým vystoupením nedotčena. Sedlák²⁰² zdůrazňoval, jak katolické bylo vědomí mnohých stoupenců Husových. Bartoš dokonce uvažoval o tom, že Mikuláš z Dinkelsbühlu, který adresoval Havlíkovi svůj list *Eloquenti viro*,²⁰³ zaslal mu jej právě přes největšího pražského odpůrce Jakoubkova, Ondřeje z Brodu.²⁰⁴ A pokud jde o samotného Ondřeje, nevylučujeme, že Havlík znal jeho traktát *De sumptione*.²⁰⁵ Když má totiž polemizovat s Jakoubkem o citátu z Cypriána, konstatuje, že se na toto téma nemusí rozepisovat, protože i protistrana odmítá některé autority uznané církví. A právě v souvislosti s Cypriánem se Ondřej ve zmíněném traktátu odvolává na Augustina, že ne všechna díla Cypriánova jsou správná a církví přijatá.²⁰⁶ Cyprián tedy nemusí být rozhodující autoritou ani pro Havlíka. Proto když se Petr Payne zmiňoval ve své replice o společnících Havlíkových,²⁰⁷ mohl myslet stranu katolickou (vždyť na jiném místě se Havlíkovi vysmíval, jakou autoritou je pro něj papež a koncil²⁰⁸). Ale také můžeme tyto společníky hledat v táboře husitském, kde rozhodně nepominula prvotní vlna odporu, o níž víme od Jana z Chlumu, a kde Havlík patrně nezůstal osamocen ani v odporu písemně zachyceném.

Bartoš se domnívá, že z let 1414 – 1415 známe ještě dvě jiná vystoupení Havlíkova proti kalichu.²⁰⁹ První, zřejmě už z roku 1414, v protestaci s incipitem *Hodie invoco testem Deum* určené rektoru university, že mu nebylo povoleno slyšení na artistické fakultě, druhé na kvodlibetu roku 1415. Protestace následuje v rukopisu brněnské Universitní knihovny MK 98 bezprostředně za traktátem *Asserunt*

Engliš, s. 29, pozn. 7) a po něm i P. SPUNAR (*Repertorium*, s. 368) Zdrobnělina jména Havel se vyskytuje v Tomkových seznamech několikrát a na Slovanech se s ní setkáváme již dříve. K. CHYTIL (*Antikrist v naukách a umění středověku a husitské obrazné antithese*, Praha 1918, s. 161–162) vyslovil hypotézu, že Havlík je zobrazen v *Jenském kodexu*.

²⁰¹ Naposledy vydána F. SVEJKOVSKÝM in: *Veršované skladby*, s. 116–150.

²⁰² *Počátky*, ČKD LII, s. 708.

²⁰³ Vydal HARDT von der, H.: *Magnum concilium III*, col. 338–393.

²⁰⁴ BARTOŠ, F. M.: *Počátky, Husitství*, s. 94–99. Autorství listu bylo přisuzováno různým osobnostem, než tento problém rozhodl ve prospěch Mikuláše z Dinkelsbühlu MADRE, A.: *Nikolaus von Dinkelsbühl*, s. 252–254. R. DAMERAU (*Texte*, s. 14–17) sice možnost Mikulášova autorství vylučuje, Madre však tento názor zřejmě neakceptoval (srv. jeho heslo *Nikolaus von Dinkelsbühl*, in: *Die deutsche Literatur des Mittelalters. Verfasserlexikon 6*, Berlin–New York 1987, col. 1054).

²⁰⁵ Otištěn u KADLECE, *Studien*, s. 167–224. J. Kadlec nechce propadat extrémům a datovat vznik Ondřejových děl s přesností na minutu, proto zařazuje tuto práci do roku 1415 před kostnický zákaz kalicha, ale z našich předchozích výkladů je zřejmé, že Ondřejův traktát vznikl před traktátem Havlíkovým.

²⁰⁶ Tamtéž, s. 191.

²⁰⁷ Srv. níže s. 150.

²⁰⁸ S. 151.

²⁰⁹ *Počátky, Husitství*, s. 93–94, 99–102.

quidam,²¹⁰ což zřejmě přivedlo Bartoše k této myšlence. Jinak se totiž nemůžeme zachytit žádných bodů, které by byly společné pro traktát *Asserunt quidam* a tuto protestaci – samozřejmě s výjimkou opozice vůči kalichu. Navíc je pravděpodobné, že vznikla později než na samém počátku bojů o kalich, protože to by se asi autor nemusel zmiňovat o svých kázáních, v nichž hlásal lidu, že ke spáse stačí přijímat pod jednou způsobou.²¹¹ Ostatně novější literatura se spíše kloní k názoru J. Sedláka, že autorem této protestace byl dominikán Petr z Uničova.²¹²

Kvodlibetní kvestie *Utrum probari potest demonstracione vel evidenciam naturali Deum esse trinum cum aliis fidei articulis et cetera*²¹³ nám přináší podstatně více materiálu než protestace. Výsledky novějších výzkumů však původní domněnky Bartošovy v mnohém vyvracejí. Především on sám o něco později zpochybnil konání kvodlibetu roku 1415.²¹⁴ Kvestie nebyla přednesena roku 1414, jak se domníval Sedlák,²¹⁵ ani roku 1415, jak dedukovaly původní hypotézy Bartošovy, ale byl to kvodlibet z ledna roku 1416, což podrobně ukázala pozdější literatura.²¹⁶ Kvestie tedy nepodává svědectví z doby samých počátků kalicha a Bartošovy vývody dostávají výraznou trhlinu. Bartoš se snažil dokazovat na v kvestii naznačených osudech autora, že jde o události, které známe ze života Havlíkova. Poukazoval také na styčné body obou děl a z toho usuzoval, že jde o identického autora. Jeho srovnání jsou však příliš obecná a identitu autora rozhodně neprokazují. Podobných styčných bodů by se dalo nalézt i více, ale může to svědčit také o skutečnosti, že šlo o dvě osoby vycházející ze stejného prostředí, které pak měly i podobné osudy. Obsahově tato dvě díla rozhodně neprojevují tak výrazné příbuzenství, jak se domníval Bartoš. Důkazem je vlastně už samotný přístup ke kalichu. Autorovi kvestie jde o podstatu Jakoubkova kalicha. Jakoubkovi nestačila konkomitanční nauka o automatické přítomnosti krve Páně, ale už od samých počátků utrakvistických polemik zdůrazňoval nutnost kalicha vnímatelného smysly, *sensibilis*. O tomto se zmiňoval i v *Magna cena*. Havlík pak reagoval jenom poukazy na duchovní a svátostné přijímání, ostatně

²¹⁰ Na f. 158v–159v, podstatnou část otiskl SEDLÁK, J.: *Počátkové*, ČKD LV, s. 320–322.

²¹¹ Tamtéž, s. 321.

²¹² Srv. KADLEC, J.: *Řeholní generální studia při Karlově universitě v době předhusitské*, AUC–HUCP VII/2, 1966, s. 78.

²¹³ Nevydána, celé znění obsaženo v rukopisu PUK VIII F 7, f. 253r–287v.

²¹⁴ *Nové světlo do Husova rektorátu na Karlově universitě*, JSH XI, 1938, s. 9, pozn. 38.

²¹⁵ *Počátkové*, ČKD LII, s. 102.

²¹⁶ Příslušný kvodlibet k roku 1416 přiřadil RYBA, B.: *Kvodlibet Šimona z Tišnova*, LF 72, 1948, s. 177–186. Důkladný rozbor kvodlibetů na pražské universitě přinesl KEJŘ, J.: *Kvodlibetní disputace na pražské universitě*, Praha 1971, k naší kvestii s. 100, 152. Kejř poukázal na skutečnost, že toto dílo rozsahem přesahuje kvestie přednášené na kvodlibetech; šlo tedy o rozšířené zpracování. Třebaže rok 1416 uvádí v cizojazyčné literatuře KAMINSKY, H.: *A History*, s. 185, někteří autoři stále ještě pracují s nesprávnými chronologickými údaji, srv. DE VOOHT, P.: *Jacobellus*, s. 123; CEGNA, R.: *Początki*, s. 104.

o samotném kalichu, jak jsme ukázali výše, se příliš nerozepisoval. Výraz *sensibilis* užil vlastně jen jednou, a to v komentáři k citátu z Jana Zlatoústého, kde ve smyslu přijímání duchovního vykládá verše z 6. kapitoly Janova evangelia. Zkoumáme-li citované autority, pak nás zarazí skutečnost, že Havlík, pokud by byl autorem kvestie, se záměrně vyhýbal užití těch církevních autorit, které známe z traktátu *Asserunt quidam*. Což je o to podivnější, že Jakoubek ve svých dílech neustále opakuje autority, o nichž se rozepisoval už v samých počátcích polemik, a v ještě větší míře to platí o Mikulášovi z Drážďan. Kvestie i traktát mají společný pouze jediný citát z Augustinova díla *Ad inquisitiones Januarii*,²¹⁷ který v nich však nemá úplně shodné znění; zatímco Havlík cituje podle Gratiana, kvestijní čtení je bližší přímo textu Augustinovu. Pokud jde o citace z Gratiana – Havlíkem tak oblíbené – kvestie je až na jedinou výjimku neužívá. Vzdálenou podobnost ještě vykazují citáty z Řehořových *Moralii*.²¹⁸ Obě díla zde mluví shodně o lásce a zákonu, odvolávají se na stejnou kapitolu z Řehoře, ale na jiné místo. Odlišnost ve výběru autorit můžeme nejlépe sledovat v těch pasážích, kde se obě práce zmiňují o hereticích.²¹⁹

Třebaže jménem neznáme jiného odpůrce z řad husitského tábora než Havlíka, autorem kvestie musel být některý další z mladších husitských mistrů, který jako Havlík nesouhlasil s podáváním z kalicha. Utravismus tedy způsobil v řadách husitských vzdělanců podobnou názorovou krystalizaci jako později otázka přijímání dětí, i když bez tak zvučných jmen jako byli Šimon z Tišnova či Jan Jesenic (o jehož původním váhavém postoji jsme se ovšem již zmínili).

* * *

Havlíkova pře nám uvedla na scénu hlavní protagonisty raného českého utravismu, Jakoubka ze Stříbra a Mikuláše z Drážďan. Povšimněme si nyní blíže, s přihlédnutím k právě naznačeným novým skutečnostem, jejich úlohy při zavádění kalicha v oněch pěti dosud tradovaných teoriích.

²¹⁷ V kvestii UPPD, f. 271r, v traktátu *Asserunt quidam* s. 138.

²¹⁸ UPPD, f. 266r, *Asserunt quidam*, s. 139.

²¹⁹ UPPD, f. 268v a 278v, *Asserunt quidam*, s. 142–143.